

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра англійської філології та світової літератури

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
з дисципліни
«Історія світової літератури з методикою її навчання»
на тему:

ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ РЕАЛІЙ ВІЙНИ В РОМАНІ «НА ЗАХІДНОМУ
ФРОНТІ БЕЗ ЗМІН» ЕРІХА МАРІЯ РЕМАРКА

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр
групи 62І

Іваниш Анни Василівни

Спеціальності: 014 Середня освіта.

Предметної спеціальності: 014.022

Німецька мова та зарубіжна
література ОП Середня освіта:
німецька мова і література

Керівник к.філол.н., доц. Кискін О.М.

Рецензент к.пед.н., доц. Рябушко С.О.

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри романо-германської філології та методики навчання
іноземних мов

протокол № 6 від «10» грудня 2024 р.

Завідувач кафедри

(підпис)

Рябушко С. О.

(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист

на відкритому засіданні ЕК

«25» грудня 2024р.

Оцінка _____

(за стобальною шкалою)

(за традиційною шкалою)

Голова ЕК

(підпис)

Шикиринська О. Б.

(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЛІТЕРАТУРИ ПРО I ТА II	
СВІТОВІ ВІЙНИ	10
1.1. Особливості зародження та формування жанру воєнної літератури	10
1.2. Поява та формування творів про I та II світові війни	18
РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ВОЄННИХ	
РЕАЛІЙ У РОМАНІ «НА ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ БЕЗ ЗМІН» ЕРІХА МАРІЯ	
РЕМАРКА.....	30
2.1. Місце воєнних творів в німецькій літературі	30
2.2. Особливі риси зображення реалій війни в романі «На Західному фронті	
без змін».....	42
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВОЄННИХ	
ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ	
3.1. Література про війну в шкільній програмі МОН України для профільної	
школи	51
3.2. Модель уроку позакласного читання за романом «На Західному фронті	
без змін».....	54
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Відображення військових подій в літературному творі має давні та плідні традиції. Людство обирало насильницьке вирішення конфліктів із виникнення самих перших стосунків між людьми.

Лише за останні 5,5 тисяч років на планеті відбулося понад 14,5 тисяч великих і малих воєн, у полум'ї яких від голоду та епідемій загинуло понад 3,6 мільярда людей. Історія світової цивілізації затьмарена численними війнами між окремими народами і державами. І це війни між народами. Незалежно від їхнього регіонального чи міжнародного характеру. Війни стали причиною трагічної загибелі і знищення мільйонів людей, а також колосальної руйнації продуктивних сил і всіх галузей національної економіки. У вирі цих воєн і воєнних конфліктів опиняються не тільки солдати, солдатки й офіцери, тобто ті, хто безпосередньо бере участь у воєнних подіях, а й мільйони мирних жителів, серед яких чимало юнаків і дівчат, які могли б принести величезну користь своїй батьківщині.

Війна в першу чергу змінює людей, когось на краще, а когось на гірший бік. Вона змінює ваші погляди на життя, ваші пріоритети, ваше ставлення до матеріальних речей, все у вашому житті переоцінюється. На полі бою один невірний крок, одне неправильне рішення може коштувати життя вам і тим, хто вас оточує. Адже найцінніше – це людське життя!

У стародавньому світі війни зазвичай велися в інтересах рабовласників і для захоплення рабів, а в середньовічних феодальних війнах – для захоплення земель і людей, щоб збільшити доходи правлячого класу. В епоху промислового капіталізму великі держави інтенсивне розширювали свої території та ринки за допомогою воєнних інтервенцій, по-своєму перекроюючи політичну та економічну карту світу.

До кінця XIX століття подальший поділ світу між великими капіталістичними державами неминуче призвів до світової війни. Перша

світова війна була війною за переділ світу і сфер впливу. Через 21 рік після закінчення Першої світової війни вибухнула Друга світова війна.

Після закінчення Другої світової війни та її катастрофічних наслідків здавалося, що війна більше ніколи не повториться.

Навчене гірким досвідом, людство не повинно було допускати нових воєн. Незважаючи на це, війни регулярно спалахують то в одному, то в іншому регіоні. В її орбіту потрапляють багато держав, десятки і сотні держав, десятки і сотні тисяч людей. Гинуть десятки тисяч і сотні тисяч людей. Не кажучи вже про колосальне руйнування продуктивних сил.

Як уже говорилося вище, війна – невід'ємна частина людської історії. Однак збройні конфлікти, незалежно від того, у якій частині нашої прекрасної планети вони спалахували, забирали величезну кількість життів. Це пов'язано з тим, що війна, незалежно від її характеру і масштабів, неможлива без людських страждань.

На жаль, наше сьогодення підтверджує всі ці жахливі факти історії людства. Війна прийшла в усі українські сім'ї, і всі жителі нашої держави тим чи іншим образом приймають в ній участь. Хтось безпосередньо бореться з ворогом на фронті, під час отримуючи поранення, але трапляються і фатальні випадки. Мільйони українців, що переживають ці катастрофічні часи в тилу, допомагають своїм військовим матеріальними ресурсами та моральною підтримкою.

Тому аналіз літературних творів з воєнною тематикою є необхідною для суспільства щаблюною в усвідомленні свого власного відношення до цих трагічних подій, знаходження свого місця в протистоянні з ворогом. Саме ці чинники й обумовлюють **актуальність** обраної для науково-методичної розвідки теми в даному кваліфікаційному дослідженні.

Метою даного кваліфікаційного дослідження є спроба наукового вивчення специфіки використання теми побутових аспектів війни у творчості Е. М. Ремарка на прикладі роману «На Західному фронті без змін» та пошуку методики його опрацювання в профільній школі.

Завдання даного кваліфікаційного дослідження поставлені відносно його мети:

1. Проаналізувати особливості зародження та формування жанру воєнної літератури.
2. Дослідити появу та формування творів про I та II світові війни.
3. Виявити місце воєнних творів в німецькій літературі.
4. Схарактеризувати особливі риси зображення реалій війни в романі «На Західному фронті без змін» Е. М. Ремарка.
5. Визначити місце літератури про війну в шкільній програмі МОН України для профільної школи.
6. Розробити модель уроку позакласного читання за романом Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін».

Об'єктом даного кваліфікаційного дослідження є прикмети зображення війни в світовому літературному процесі та у творчому доробку Е. М. Ремарка.

Предметом даного кваліфікаційного дослідження є зміни авторського погляду на зображення війни роман Е. М. Ремарка «На західному фронті без змін».

Методи даного кваліфікаційного дослідження:

- метод біографічного аналізу дозволив визначити ступінь автобіографічної присутності, та порівняти автобіографічність персонажів творів Е. М. Ремарка та подій з його життя;
- на основі порівняльного аналізу художніх прийомів зображення війни у світовій літературі та у творчості Е. М. Ремарка вдалося визначити еволюцію образу війна;
- за допомогою психологічного аналізу вдалося виокремити художній засіб зображення побутових деталей війни як засіб вираження психологізму героїв романів Е. М. Ремарка;
- метод естетичного аналізу визначив принципи матеріалістичної діалектики зображення побутових деталей війни як художнього засобу у творчості Е. М. Ремарка.

Джерельна база дослідження:

Серед вітчизняних науковців – дослідників воєнної/антивоєнної літератури – слід відзначити студії М. Черниш, Н. Герасименко [10], К. Гурдуз [16], М. Рябченко [33]. Творчість представників «втраченого покоління», до якого відноситься і творчість Е. М. Ремарка, вивчали О. Мохначова [26], О. Чайка [43], М. Шульга [47].

Аналізу творчого доробку Е. М. Ремарка присвятили свої дослідження О. Бодик [1], К. Галич [8], М. Гуменний [15], Д. Затонський [20], Т. Хомяк [42].

Серед останніх визначних творів, в яких проведений фундаментальний аналіз творчості німецького письменника, слід виділити монографічне дослідження відомого українського літературознавця, письменника та перекладача Болаболіченко Анатолій Андрійович (1932-2016) «Еріх Марія Ремарк і його час», надруковане у київському видавництві «Щек» у 2014 році [2].

Першими українськими перекладачами роману Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін» у 1929 році були Михайло Балицький (Харківське видання «Рух») та Жозефіна Бургардт (Київське видання «Сяйво»).

Основний масив текстів німецького письменника був перекладений на українську мову у 60-70-ті роки ХХ століття під час «Відлиги». Це романи: «Три товариші». Переклад з німецької: Микола Дятленко та Аркадій Плют у 1959 році; «Чорний обеліск. (Історія запізнілої юності)». Переклад з німецької: Євген Попович у 1960 році; «Ніч у Лісабоні». Переклад з німецької: Микола Дятленко та Аркадій Плют у 1961 році; «Люби ближнього твого». Переклад з німецької: Юрій Лісняк у 1966 році; «Час жити і час помирати». Переклад з німецької: Юрій Петренко у 1974 році.

Попит на твори Е. М. Ремарка побудив київське видавництво «Дніпро» у 1986 році надрукувати двотомник творів німецького письменника, до якого увійшли романи «На Західному фронті без змін» (Т. 1). Переклад з німецької: Катерина Гловацька; «Три товариші» (Т. 1). Переклад з німецької: Микола Дятленко та Аркадій Плют. «Тріумфальна арка» (Т. 2). Переклад з німецької:

Євген Попович; «Чорний обеліск» (Т. 2). Переклад з німецької: Євген Попович.

Останній вихід романів німецького письменника відбувся у 2016 році: Еріх Марія Ремарк. «Життя у позику. Мансарда мрій. Іскра життя» Переклад з німецької: Юрій Винничук, Юлія Микитюк, Христина Николин у Харкові.

- «Життя у позику». Переклад з німецької: Юрій Винничук
- «Мансарда мрій». Переклад з німецької: Юлія Микитюк
- «Іскра життя». Переклад з німецької: Христина Николин

Популярність творчого доробку Е. М. Ремарка та попит на його романи серед українських читачів підтверджує постійне їх перевидання, що яскраво ілюструє потребу сучасних реципієнтів у переосмисленні результатів та наслідків Світових війн ХХ століття та співвідносити ці явища із сучасними реаліями війни в Україні.

Наукова новизна даного кваліфікаційного дослідження полягає в тому, що на просторі українського літературознавства в роботі вперше досліджено зображення побутових деталей війни як художній засіб у романістиці Е.М. Ремарка.

Практична цінність даного кваліфікаційного дослідження, перш за все, полягає у систематизації знань, поповненні теоретичної бази літературознавчих дисциплін та підготовці матеріалів для подальших досліджень, присвячених зображенню побутових деталей війни як художньому засобу у світовій літературі та творчості Е.М. Ремарка як представника літературної течії «Втрачене покоління», а також у методичних рекомендаціях, щодо проведення позакласного заняття у старшій школі із застосуванням форми уроку «літературний вечір».

Результати апробації кваліфікаційної роботи:

1. Участь у IX-тій Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених та студентів з нагоди Всеукраїнського дня науки «Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента» (16 травня 2024 року, м. Ізмаїл). Виступ із доповіддю на

секційному засіданні. Публікація статті за темою дослідження: «ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ РЕАЛІЙ ВІЙНИ В РОМАНІ «НА ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ БЕЗ ЗМІН» ЕРІХА-МАРІЇ РЕМАРКА».

2. Участь у X-тій Всеукраїнській студентській конференції «Науковий пошук студентів ХХІ ст.: актуальні питання гуманітарних і соціально-економічних наук» (15 листопада 2024 року, м. Ізмаїл). Виступ із доповіддю на секційному засіданні. Публікація статті за темою дослідження: «МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ ЕРІХА МАРІЇ РЕМАРКА «НА ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ БЕЗ ЗМІН»».

Структура даної кваліфікаційної роботи: ВСТУП, три РОЗДІЛИ (по два підрозділи у кожному), ВИСНОВКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ на 59 позицій. Загальний обсяг роботи – 77 сторінок із них 71 сторінка основного тексту.

РОЗДІЛ І. ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЛІТЕРАТУРИ ПРО І ТА II СВІТОВІ ВІЙНИ

1.1. Особливості зародження та формування жанру воєнної літератури

Війна – одне з найбільш деструктивних явищ в історії людства, що залишає глибокі шрами на долях мільйонів людей. Вона змінює не тільки хід світової історії, а й долі окремих людей, впливаючи на розвиток їхньої думки, вчинки і життя.

Коли війна вторгається у життя людини, вона приносить їй багато проблем. По-перше, війна може змінити психологічний стан людини. Травматичний досвід, страх і трепет, втрата близьких та друзів – все це може залишити незабутній слід у душі людини. Люди, які пережили війну, часто стикаються з посттравматичним стресовим розладом.

Крім того, війна значно впливає на фізичний стан людини. Травми, інвалідність та хвороби, спричинені умовами життя на передовій та вдома, – ось лише деякі з наслідків, з якими доводиться жити людям. Війна змінює тіло людей, завдаючи їм біль та страждання.

Економічні та соціальні зміни також відіграють важливу роль. Війна руйнує економіку країни, люди втрачають роботу та засоби для існування. Війна розділяє сім'ї, змінює соціальні ролі та змушує людей пристосовуватися до нових і найчастіше суворих реалій. Іноді війна відкриває нові можливості, але частіше вона позбавляє людей звичного способу життя і змушує їх починати з нуля.

Морально-етичний вимір може призвести до значних змін. На війні люди часто опиняються перед дилемами життя та смерті, честі та зради. Війна кидає виклик багатьом моральним кодексам та змушує людей переосмислити їх. Людство визнає, що в умовах екстремального стресу та страждань колишні уявлення про добро і зло можуть кардинально змінитись.

Однак, незважаючи на руйнівні наслідки, війна може стати джерелом внутрішньої сили та мужності. Багато героїв війни є прикладом

самовідданості, патріотизму та гордості за свою країну. Війна оголює людську природу і показує найкращі та найгірші її сторони, змушуючи нас зазирнути всередину себе та зрозуміти, хто ми є насправді.

Стрес війни проявляється через потужний творчий імпульс, помітний культурний злет, наприклад в літературній творчості. Військова агресія проти України знайшла свій відгук у численних літературно-художніх творів. Авторами яких є бійці з передової, які брали безпосередню участь у відбитті ворожих навал. Свій погляд на ці жахливі події залишають і цивільні люди, які діляться своїми почуттями перебування у постійній напрузі повітряних нальотів, або ці автори – мешканці окупованих міст та сіл.

За даними українського інтернет-порталу «Читомо» тільки у 2022 році з'явилося біля 150 літературних творів про сучасну війну в Україні [44]. Наведемо декілька прикладів. Журналіст із Маріуполя Євген Шишацький описує в автобіографічному творі «Мандрівка до потойбіччя. Маріуполь» подорож з гуманітарною допомогою до міста свого дитинства. В сюжеті твору тісно заплетені дитячі спогади, реальні події, просякненні фентезійним мотивом подорожі у невідоме, шлях сталкера у світ невизначених та невідомих явищ [46].

Журналісти стали активними учасниками та ілюстраторами військових подій, безпосередньо спостерігаючи їх, що визватиме емоційний відгук та документалізм у безжалісній літературній рецепції на факти агресії. група чернігівських журналістів, серед яких Григорій Войтюк, Марія Пучинець, Сергій Дзюба, Віталій Назаренко, прийняли діяльну участь у спільному проєкті ОК «Північ» та регіональної газети «Чернігівщина», результатом якого стала книга «Чернігів у вогні. Зметем орду, відправимо до пекла!». Цей твір – збірка журналістських репортажів з місць бойових дій, інтерв'ю із командуванням та простими бійцями, медиками та волонтерами, фіксуючи їх спогади та коментарі перших днів війни на півдні України в Чернігівській області [17].

Як висновок, можна зафіксувати ще одну особливість літератури про війну – активний творчий прояв журналістів – людей, які стали безпосередніми свідками цих жакливиx подій та залишили свою безпосередню документальну рецепцію про них.

Одним словом, війна кардинально змінює людей, впливаючи на їхнє фізичне та психічне здоров'я, економічний статус, соціальні ролі та моральні цінності. Ці зміни драматичні і часто необоротні. Важливо пам'ятати про жах війни і прагнути миру, щоб майбутнім поколінням ніколи не довелося відчувати страждання, що випали на частку їхніх попередників.

Уже в період рабства часто виникали збройні конфлікти між окремими державами. Нерідко вони стикалися зі збройними конфліктами. Водночас у стародавні часи пригноблені соціальні верстви піднімалися на збройні повстання. Відбувалися повстання пригноблених соціальних верств. Серед найбільш значнішим із них було повстання рабів під проводом Спартака в Стародавньому Римі (37-77 рр. н. е.). Згідно з різними джерелами та історичними документами, що належать до багатоманітних стародавніх воєн, кількість людських жертв варіювалася від 10 000 до більш ніж 100 000 осіб. Точних даних про жертви воєн того часу немає, ці дані досить умовні.

Війна – одна з вічних тем світової літератури. У критичний момент ми стаємо патріотами чи зрадниками, трусами чи сміливцями, здатними на героїчні подвиги чи трусами? З найдавніших часів війна була у центрі уваги письменників та філософів, серед яких можна назвати імена Демокріта, Сократа, Платона, Арістотеля. Вже з цих давніх часів в суспільній думці панує положення Демокріта, що сутність війни природньо витікає з боротьби за існування, яка є невід'ємною частиною людського існування: «... війна є всезагальна, і все відбувається через боротьбу і за необхідності» [39].

В «Іліаді» Гомера, найдавнішому тексті в історії західної літератури, описуються пригоди напівміфічних героїв Троянської війни. Найвідоміший римський поет Вергілій створив епічну поему «Енеїда». Однак більшість творів античних та середньовічних письменників були засновані на міфах та

легендах, у той час як їх послідовники вважали за краще спиратися на факти – літературні та власний життєвий досвід.

Так, одному з перших воєнних творів «Записи про Галльську війну» людство зобов'язано безпосередньому учаснику тих героїчних подій – римському полководцю Гаю Юлію Цезарю (лат. *Gaius Iulius Caesar*; 100 до н. е. – 44 до н. е.). Цей видатний воєначальник охарактеризував не тільки зовнішню воєнну експансію Римської імперії в своєму творі «Нотатки про війну з галлами» [7]. Він, логічне продовжуючи тему війни, у своєму наступному творі «Нотатки про громадянську війну», також «Записки про громадянську війну» (лат. *Comentarii de Bello Civili*), що описує події 49-48 рр. до н. е., залишив свої спогади про інший рід військових конфліктів – війну громадянську, у якій його супротивником був не полководець іноземної ворожої держави, а його співвітчизник – римський Консул та командувач лояльних до Сенату військ Гней Помпей Великий (лат. *Gnaeus Pompeius Magnus*; 106 до н. е. – 48 до н. е.).

Таким чином, вже перші твори про війну диференціюють це поняття. В поемі «Іліада» її автор проводить чіткій розділ між праведною війною греків та небезгрішною війною троянців, що створили злочин, вкравши спартанську царицю Елену Прекрасну. Тому й очолюють військові об'єднання різні, за внутрішньої конотацією, боги: греків – богиня справедливої війни Афіна, а троянців – Арес – бог війни взагалі, загарбницької та несправедливої [12].

Інший погляд на події Троянської війни відтворив у своїй безсмертній поемі «Енеїда» (лат. *Aenēis*, походить від род. відмінка лат. *Aenēidos*) найвидатніший давньоримський поет Публій Вергілій (Вергілій) Марон (лат. *Publius Vergilius Maro*; 70 до н. е. – 19 до н. е.). Співчуття автора «Енеїди» цілком на боці троянців та їх воєначальника Енея, заступника вбитого Ахіллом Гектора. І це зрозуміло. Бо поема була спрямована на возвеличення роду Юлієв, який брав своє начало від Юла (Асканія) – сина Енея, від якого вів свій родовід імператор Октавіан Август, прихильності якого шукав Вергілій [23].

Отож, можна засвідчити ще одну, сформовану знов-таки в Античну епоху, рису воєнних творів – варіативність оцінки зображувальних у них подій, що напряду залежить від положення автора у суспільстві та його практичних сподівань щодо тексту твору та його рецесії серед суспільства, особливо серед можновладців чи безпосередніх замовників теми.

Тема Троянської війни, завдяки своєму давньому походженню та всесвітній популярності, є найзатребуванішою серед інших воєнних тем у митців художньої словесності на протязі всієї людської культурної історії. Цей факт можна підтвердити сплеском читацького інтересу до подій 1300 року до н. е. у XX столітті. Яскравим прикладом попиту читацької публіки, зокрема її дитячої частини, може слугувати роман Розмарі Саткліф (Sutcliff Rosemary, 1920 – 1992) «Чорні кораблі біля стін Трої» (Black Ships Before Troy, 1992). Це – роман для дітей, опублікований посмертно. Заснований здебільшого на військово-героїчній поемі «Іліада», твір при цьому містить історію про Троянську війну від народження Паріса до будівництва коня. Критик відзначає «... a compelling vision and sensitivity to language, history and heroism» [52, С. 13] (... переконливе бачення та чутливість до мови, історії та героїзму (переклад мій – А.І.)), які показує Р. Саткліф у переказі гомерівського епосу.

Таким чином, міфологічний сюжет про Троянську війну, будучи сам собою дуже пластичним і потенційно багатим, був затребуваний надзвичайно різними письменниками XX і XXI ст. Їхні твори – екзистенційні, філософські, феміністські, реалістичні, наповнені психологізмом – виходять із традиційного змісту Троянського міфу та сучасності з її насущними проблемами та прагнуть до глибинного міфосмислу, який має епохальне та вічне значення, бо він несе в собі ідею стоїчного гуманізму в контексті незмінної природи.

Особливо чутно та плідно в творчості літературних митців усіх епох відгукуються масштабні військові події, що сколихнули світ, кардинально змінили хід світової історії. Такою визначною подією стала Тридцятилітня війна, або Тридцятирічна війна (нім. Dreißigjähriger Krieg; англ. Thirty Years

War; швед. trettioåriga kriget; ісп. guerra de los Treinta Años; фр. guerre de Trente Ans) 1618-1648 років. Це була війна нової якості, це – релігійна війна між католиками та протестантами, що трансформувала Європейську історію та перекроїла на довгі століття, аж до Першої Світової війни 1914-1918 років, мапу Європи. Надарма її називають Нульовою Європейською війною, бо в ній прийняли участь війська всіх Європейських держав. Однією з трагічних прикмет цієї війни стало безжальне та нищівне відношення військових до мирного населення, так званих некомбатантів. Якщо у попередніх військових конфліктах володарі держав, їх полководці зі своїм фахово підготовленим спеціально підібраним військом протистояли одне одному, не втягуючи до протиборства цивільних людей, то Тридцятилітня війна була війною релігійною, тобто – всіх проти всіх. Таких втрат серед пересічних громадян і селян історія людства та історія війн ще не знала. Катастрофічні події цієї війни, її руйнівні наслідки жахливо вразили творчих людей Європи та знайшли своє відображення в усіх видах мистецтва.

Мабуть, серед літературних творів, що справляють найбільше враження не тільки на читачів XVII століття, а й на сучасних реципієнтів є роман німецького письменника, очевидця подій Тридцятилітньої війни Ганса Якоба Крістофель фон Гріммельсгаузена (нім. Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen; 1624 – 1676) «Сімпліцій Сімпліциссимус» (нім. Der abenteuerliche Simplicissimus Teutsch), надрукований у 1669 році в Німеччині [14]. За жанром – це крутійський роман, написаний у стилі нижнього бароко, він по праву вважається першим визначним твором німецької національної літератури. Розповідь насичена різноманітними дисциплінами, включаючи історію, літературу, медицину, астрологію, природознавство та чаклунство. Все це розгортається в рамках сюжету, що описує випробування Сімпліциссимуса, якого позбавили пам'яті і перетворили на «дурницю». Симпліциссимусу судилося побувати в багатьох країнах і містах, як пастух, самотник, солдат, слуга, співак, багатій, моряк і в різних інших якостях. Він переживає безліч чудових пригод, серед яких шабаш відьом, подорож до

центру Землі та зустріч із приви́дом. Але найбільш вражаючим уяву реципієнта є частини роману, що зображують сцени, в яких автор відображує жорстокість та насильство військових у відношенні до цивільного населення. Текст роману Ганса фон Гріммельсгаузена «Сімпліцій Сімпліцісїмус» ще чекає свого українського перекладача, який прийматиме до уваги перші спроби перекладу уривків з роману Ганса фон Гріммельсгаузена славетним метром української перекладацької справи Миколою Олексійовичем Лукашем (1919 – 1988) [14].

Наступною подією світового масштабу стали війни Наполеона I Бонапарта (фр. Napoléon Bonaparte [napole'ɔ̃ bɔnapaʁt], корс. Napulione Buonaparte, італ. Napoleone Buonaparte; 1769 – 1821), імператор французів (Empereur des Français) в 1804-1814 і 1815 роках, полководець і державний діяч, що заклав основи сучасної французької держави, один з найвидатніших діячів в історії Західної Європи.

Відлуння походів Наполеона можна спостерегти навіть наприкінці XIX століття, наприклад, у творчому доробку англійського письменника Томаса Гарді (англ. Thomas Hardy, 1840 – 1928). Бурхливим європейським подіям початку XIX століття присвячений його роман «Старший трубач полку» (англ. The Trumpet-Major) опублікований у 1880 році [57]. Томас Гарді – один із найвідоміших письменників Вікторіанської Англії. У його романів – герої, приречені боротися як із своїми внутрішніми демонами, і з ворожим довкіллям. Зрозуміло, Т. Гарді не міг пройти повз тему війни, яка радикально впливає на долі людей. Т. Гарді народився після наполеонівських воєн, але цікавився ними з дитинства. Допитливість юного Томаса підігрівала «луна війни», що повсюдно розкотилася Англією середини XIX століття – сліди табірних укріплень, деталі військових мундирів і залишки зброї – все це розбурхувало уяву хлопчика. Подорослішавши, Т. Гарді став збирати свідчення очевидців, вивчав наукові праці, документи та газети тієї доби. Так виник роман «Старший трубач полку» – про життя пересічних англійців, які готувалися до вторгнення Наполеона. Події роману відбуваються у 1804, коли

на Туманний Альбіон готується відбити атаку французів – на морських курортах розбиті військові табори, замість прогулянкових яхт до причалів пришвартовані військові кораблі. Однак життя в прибережних містечках продовжує йти своєю чергою, а люди напередодні катастрофи, що насувається, продовжують займатися своїми повсякденними справами. Наприклад, заможну вдову Марту Гарленд мало займають французькі солдати – вона мріє видати заміж свою доньку Енн – першу красуню їхнього містечка. На руку дівчини претендують одразу троє шанувальників – серйозний і стриманий старший трубач полку Джон, його брат – веселий моряк Боб, а також малодушний і зарозумілий дворянин Фестус. Енн не поспішає віддавати перевагу комусь із наречених, проте їй доведеться поквапитися – адже війна зовсім близько році [57].

Так у воєнній літературі з'являється ще одна визначальна риса: зображення абсолютного непорозуміння військового та цивільного соціумів. Переважна кількість останнього байдужа до військових проблем та сприймає війну як суцільне безглуздя, що тільки заважає їх повсякденному побуту.

Поступово в літературознавстві вибудовуються основні жанрові ознаки воєнної/антивоєнної літератури, хоча до сих пір науковці не визначились із його абсолютною дефініцією. Можна зустріти такі визначення: мілітарна/антимілітарна, воєнна/антивоєнна, батальна література. Сучасний український дослідник К. О. Гудруз в своїй статті «Жанрові маркери антивоєнного роману» виділяє, посилаючись на дослідження німецьких науковців, такі типи вієнних творів: воєнно-критичні, пацифістичні, та демократично-воєнні [16, С.132–135.].

В підсумку до Підрозділу 1.1. можна визначити, що війна – одна з вічних тем світової літератури. Вже перші твори про війну диференціюють це поняття. В поемі «Іліада» її автор проводить чіткій розділ між праведною війною греків та небезгрішною війною троянців, що створили злочин, вкравши спартанську царицю Елену Прекрасну. Тому й очолюють військові об'єднання різні, за внутрішньої конотацією, боги: греків – богиня

справедливої війни Афін, а троянців – Арес – бог війни взагалі, загарбницької та несправедливої. Отож, можна засвідчити ще одну, сформовану знов-таки в Античну епоху, рису воєнних творів – варіативність оцінки зображувальних у них подій, що напряду залежить від положення автора у суспільстві та його практичних сподівань щодо тексту твору та його рецепції серед суспільства, особливо серед можновладців чи безпосередніх замовників теми [12].

Також у цю епоху з'являються художні мілітарні твори про війну з іноземними ворогами та громадянську війну із внутрішніми громадянами.

В літературі про війну в XIX столітті формується ще одна визначальна риса – зображення наскрізь відмінного розуміння цілей війни військовим та цивільним суспільством.

Як висновок, можна зафіксувати ще одну особливість літератури про війну – активний творчий прояв журналістів – людей, які стали безпосередніми свідками цих жакливих подій та залишили свою безпосередню документальну рецепцію про них.

Але найвагоміші, в літературному сенсі, воєнні твори з'являються у XX та XXI століттях як рецепція на I та II світові війни.

1.2. Поява та формування творів про I та II світові війни

XX століття увійде в історію розвитку людства як епоха двох світових воєн. Словник української мови, що складається з 20 томів, визначає «війну» як: збройну боротьбу, організовану між національними, етнічними або побутовими озброєними групами» [38]. Історики документують упорядковані конфлікти насильницького характеру, в яких групи людей використовують зброю для нанесення каліцтв, підпорядкування або знищення інших груп людей, починаючи з мезоліту, тобто приблизно з XIV століття до нашої ери, але це археологічні дослідження. Вважається, що першим літературним свідченням такого типу людської ворожнечі є шумеро-аккадський «Епос про Гільгамеша» – поема про того, хто бачив усе. Її вважають найдавнішим письмовим пам'ятником людства, вона була записана на клинописних

глиняних табличках і входила до бібліотеки ассірійського царя Ашшурбаніпала (VII століття до н. е.). Її було знайдено в Ніневії, на території сучасного Іраку, й історично датують серединою XIX століття, але вважають найдавнішим літературним твором людства, що описує події XVII і XVIII століть до нашої ери. Серед переліку пригод і подвигів головного героя епосу Гільгамеша та його двійника Енкіду є розповідь про перший в історії людства воєнний конфлікт за територію та ресурси, а саме проти ворога на ім'я Хумбаба (Хувава), який охороняв священні кедри на території сучасного Лівану. Сьогодні єдиний кедр у Лівані зображений на державному прапорі та гербі. Існує історична теорія, згідно з якою міф про цю багатого та багаторуку істоту (до того ж оповиту магічними променями) є легендарним свідченням першої зустрічі вавилонян із гуритськими племенами наприкінці третього тисячоліття до нашої ери. Цей факт підтверджує, що «Епос про Гільгамеша», або поема «Про того, хто бачить усе», містить перший в історії світової літератури опис військового конфлікту. Проте у світовій літературі XX століття дуже багато говорилося про страшну подію – війну, яка перевершила всі попередні війни. Стрімкий розвиток науково-технічної думки призвів до занепаду християнської моралі в Європі кінця XIX – початку XX століття, на зміну якій прийшло торжество технологічно озброєної людської сили. Однак уже напередодні двох світових воєн, що вибухнули у XX столітті, у людській свідомості зародилося тривожне передчуття катастрофічного майбутнього, яке почало формуватися тільки в нинішньому столітті. Самовдоволене західне суспільство, засліплене технократією, доктриною прогресу і вірою в нові відкриття, жадало і мріяло про створення земного раю, про безтурботне життя, де кожне бажання і потреба задовольнятимуться механічними пристроями, де буде подолано всі труднощі і хвороби, і навіть саму смерть. Телеграф, телефон, радіо, самохідні вози (автомобілі), аероплани, сучасна медицина, яка перемогла чуму, холеру, віспу та інші досі невиліковні хвороби, тощо. Однак уже наприкінці XIX століття багато європейців стали скептично ставитися до цих очікувань земного раю, що породило відчуття загальноєвропейського

занепаду і декадансу. Одним із перших дослідників цих критичних явищ став Фрідріх Ніцше, який у своїй книжці піддав нищівній критиці широко розповсюджену сліпу віру в науку та висміяв раціоналістів, тобто впевнених та оптимістичних людей: «... вона (людина – А.І.) поборює діонісійні мудрість і мистецтво, вона намагається розчинити міт, вона ставить на місце метафізичної втіхи земну співзвучність, ба навіть власного *deus ex machina*, а саме бога машин і плавильних тиглів, тобто визнані на службі вищому егоїзму і застосовувані сили природних духів, вона вірить у виправлення світу через знання, в кероване наукою життя і справді у змозі загнати окрему людину в найтісніше коло вирішуваних завдань, у якому вона весело промовляє до життя: «Я волю тебе: ти вартий того, щоби тебе спізнати» [28].

Франко-пруська війна 1870-1871 років і англо-бурська війна 1899-1902 років стали першими сигналами про наближення катастрофи двох світових воєн XX століття. Сигналізували про прихід катастрофи двох світових воєн XX століття. Це були військові конфлікти нової капіталістичної епохи, спричинені невдоволенням молодих агресивних країн світовим порядком, встановленим 1648 року після Тридцятилітньої війни 1618-1648 років, що увійшла у світову історію як Вестфальський договір [48].

Ця поразка була особливо болючою для Франції й одразу ж знайшла відображення у творчості таких всесвітньо відомих письменників, як, наприклад, Гі де Мопассан (повне ім'я Анрі Рене Альбер Гі (фр. Guy de Maupassant; 1850 – 1893) та Еміль Золя (фр. Émile Zola; 1840 – 1902). Реалістичний психологічний стиль обох письменників поступився місцем брутальному натуралізму, який вразив читачів зображенням жахів війни з вражаючими фізіологічними деталями, як-от страждання поранених і смерть цивільних осіб, а також солдатів. Вони зображували війну не як низку героїчних подвигів і перемог, а як нову літературу. Мабуть, уперше в літературі було показано інший бік війни, який цнотливо замовчували як бузувірський і потворний: у фінальній сцені роману Е. Золя «Людина-звір» (фр. *La Bête Humaine*, 1890 р.) страшна відплата за могутні досягнення

науково-технічного прогресу виходить з-під контролю людини та йде в хід Божевільний паровоз, що вийшов з-під контролю людини та перетворюється на убивчу силу, що знищує все на своєму шляху. Стокер і машиніст, які повинні приборкати скажений локомотив, натомість вступають у жахливу дуель. Локомотив, що вийшов з-під контролю, мчить уперед із шаленою швидкістю, перестрибуючи через семафори і станції, навіть не подаючи свистка, і мчить уперед, як скажений кінь, не бачачи перед собою нічого. Трагізм і безвихідь ситуації посилюється тим, що це військовий потяг, який везе новобранців у вагонах для тварин на передову франко-пруської війни. Вони не звертають уваги на своє катастрофічне становище, п'ють горілку і весело і безтурботно співають патріотичні пісні про майбутню перемогу над ворогом. Чверть століття потому цей рядок із роману Е. Золя «Людина-звір» можна буде вважати пророчим, оскільки почнеться кривава м'ясо-картопляна битва Першої світової війни [21].

Роман Мері Шеллі (англ. Mary Shelley, народжена Мері Волстонкрафт Годвін (англ. Mary Wollstonecraft Godwin); 1797 – 1851) «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» (англ. Frankenstein: or, The Modern Prometheus), опублікований в Лондоні в 1818 році, також став першим у світі фантастичним твором в історії літератури та може вважатися пророцтвом про майбутнє «повстання машин» або «повстання творіння проти Творця». Історія людини, яка не може керувати собою, не може контролювати свої інстинкти, хоче придушити жахливу технологію, яка цілком здатна повстати проти свого творця, стає реальністю [45].

Тема воєнного божевілья як життєвої та важливої відповіді на абсурд війни присутня і в романі Вірджинії Вулф «Місіс Делловей» (англ. Mrs Dalloway; 1925). У романі розповідається про трагедію Септимуса Сміта, 30-річного ветерана війни, який стає свідком того, як його бойовий товариш Еванс розлітається на шматки, підірвавшись на міні. Цей жахливий випадок руйнує свідомість Сміта. Він вважає свою особисту участь у війні гріхом і

злочином, а затьмарення розуму приводить його до самогубства, бо він не хоче опинитися в психіатричній лікарні [4].

Однак у першій третині XX століття ставлення до війни було зовсім іншим. Багато людей очікували її з ентузіазмом та вітали війну. Мотиви вселенського катастрофізму і механічних кошмарів співіснували з міфологізацією та естетизацією військового апокаліпсису, що повністю відповідало апокаліптичній перспективі авангардистського бачення. Наднаціональний міф про війну як глобальне полум'я очищувального відродження – типовий авангардний образ. Руйнування, необхідне для творення, полум'я старого світу, що згорає, світ, що розпадається, – ця концепція присутня у футуризмі, сюрреалізмі та багатьох інших рухах того часу. Італійський драматург Філіппо Томмазо Марінетті (італ. Filippo Tommaso (Filippo Tommazo) Marinetti; 1876 – 1944), теоретик і проповідник футуризму, 1909 року опублікував у газеті «Фігаро» «Маніфест футуристів», у якому проголосив мілітарний заклик, який виправдовував війну, перетворював її із застарілого сенсу й морального принципу на силу, здатну очистити світ: «Ми хочемо прославити війну – єдину гігієну світу – руйнівні дії мілітаризму, патріотизму й анархізму, прекрасні ідеї, що не заслуговують на смерть, зневагу до жінок». Аби війна проявила свою руйнівну силу в найпотужнішій формі, італійський письменник-футурист хотів, щоб майбутні покоління позбулися пам'яті про минуле й створили нову теорію світу, що пропонує спустошити людську свідомість від усіх культурних здобутків минулого, зокрема й від засновників: «О веселі палії з обпаленими пальцями! Вони йдуть. Ось вони йдуть. Ходімо. Випустіть червоного півня на бібліотечні полиці. Змініть канали і затопіть музеї. О, яка радість бачити привезені з-за кордону чудові картини, розірвані на частини, понівечені і плаваючі на їхній поверхні. Із сокирою і молотом у руках безжально руйнуйте славне місто. Найстаршому з нас лише 30 років, тож у нас є ще щонайменше десять років, щоб завершити свою роботу. Коли нам буде за сорок, ті, хто молодший і

сильніший за нас, викинуть нас на смітник, як непотрібні рукописи. Це наша надія» [40].

Швидке завоювання Франції 1940 року призвело до національного розколу. Частина населення приєдналася до руху опору або вирушила у вигнання, багато французьких солдатів продовжували воювати, воювали у складі сил антигітлерівської коаліції, воювали у складі Королівських ВПС, воювали у складі корпусу «Нормандія-Німан» (фр. Normandie-Niemen), у вигнанні перебував уряд генерала Шарля де Голля, а всередині Франції існували підпільні організації. Ось поет Робер Деснос (Дено, Денос; фр. Robert Desnos; 1900 – 1945), який у 1920-ті роки був сюрреалістом, помер у концтаборі, потрапив у полон і приєднався до опору. Літній поет Сен-Поль Ру (фр. Saint-Pol-Roux), справжнє ім'я Поль-П'єр Ру (фр. Paul-Pierre Roux; 1861 – 1940), який належав до покоління символістів, зазнав нацистської атаки у своєму будинку в Бретані, а його дочка була важко поранена. Жертви були справжніми жертвами цієї підпільної війни. Семюел Беккет (англ. Samuel Beckett; 1906 – 1989), який виїхав на південь Франції, також приєднався до руху опору.

Однак, було й прийняття Францією нацизму, маріонетковий уряд Віші, участь французьких добровольців у частинах вермахту на Східному фронті 1941 року, війна Франції проти британських військ в Африці, Сирії, Мадагаскарі, Мадагаскарі, Сенегалі та Конго 1941 року, співпраця з нацистами, видача й депортація євреїв.

Були також і дві війни, що породили дві літератури. Література Résistance: поезія Робера Десноса, поетична збірка Поля Елюара (фр. Paul Éluard, повне ім'я – фр. Eugène Émile Paul Grindel; 1895 – 1952) «Поезія і правда 1942» (фр. Poésie et vérité 1942) [22], «Листки Гіпноса» (Feuillets d'Hypnos, 1946), Рене Шара (фр. René Char; 1907 – 1988), «Вигнання» (фр. Exile, 1942) Сен-Жон Перса (фр. Saint-John Perse; 1887 – 1975) – усе це поезія Résistance, а також твір Веркера «Мовчання моря» (фр. «Silence de la mer»). Роман Робера Мерля «Смерть - моя робота» La mort est mon métier (1953), документальний

роман, заснований на щоденниках коменданта Освенцима (пол. Oświęcim, нім. Auschwitz, Аушвіц) Рудольфа Хьосса (нім. Rudolf Franz Ferdinand Höß; 1900 – 1947), надихнув читачів у всьому світі. Ось поезія Résistance.

Незвична доля ще одного французького письменника, автора роману «Подорож на край ночі» (фр. Voyage au bout de la nuit; 1935), лікаря за освітою Луї-Фердінана Селіна (фр. Louis-Ferdinand Céline, справжнє прізвище – Детуш, фр. Destouches, 1894 – 1961). Він помер 1964 року. Після втечі з Франції, що звільнялася від німців, він спершу вирушив до Данії й написав романи про Другу світову війну, в яких представив публіці власну рецепцію війни: «Із замку в замок» (фр. D'un château l'autre, 1957), «Північ» (фр. Nord, 1960), «Ригодон» (фр. Rigodon, 1969). В цих творах французький митець і його дружина Лілі разом зі своїм котом Бібером та іншими дійовими особами подорожують палаючою Європою. І тут війна постає як хаос, розпад, апокаліпсис, танець смерті та безумство. Це не та війна, яку зображували автори Résistance. Це, звісно, осмислена війна. Війна, в якій Європа мала захищатися від нацистського варварства. Л.-Ф. Селін повернувся до Франції 1951 року, але був заочно засуджений керівництвом Руху Опору до смертної кари і мав бути страчений. Однак, у 1951 році це вже сприймалось як безглуздя, і французький письменник Л.-Ф. Селін мешкав на самоті, у якості Персона нон грата (лат. Persona non grata – «небажана персона»), твори письменника не публікувала жодна французька друкарня, і лише у 1980-х роках письменник Л.-Ф. Селін відновився в художньому культурному просторі [35; 36].

Надто довго вагався між соціалізмом і нацизмом, зрештою обравши націонал-соціалізм, фалангу та італійський фашизм французький письменник і публіцист П'єр Дрійо ла Рошель (фр. Pierre Drieu la Rochelle; 1893 – 1945). Авторська рецепція війни знайшла своє відображення у його романі «Жертовні собаки» («Les chiens de paille», 1944). У ньому автор зобразив життя окупованої німецькими військами Франції, центральні герої якого як захисники французьких національних цінностей протистояють голлістам,

колабораціоністам та комуністам. Незадовго до визволення Парижа, 11 серпня 1944 р., зробив спробу самогубства; був урятований К. Жерамек і захований у її знайомих. Коли дізнався з газет про початок слідства проти нього за звинуваченням у колабораціонізмі, наклав на себе руки, прийнявши велику дозу снодійного і отруївшись газом. Публікація у 1992 році «Щоденника. 1939-1945» (фр. «Journal. 1939-1945»), що відобразив складну еволюцію політичних поглядів П. Дрійо ла Рошеля та його негативне ставлення до багатьох сучасників, стала сенсацією у Франції [55].

1950-1960-ті роки були неспокійним для Франції. Незважаючи на бурхливу економічну діяльність, Францію все ще переслідувала колоніальна спадщина (В'єтнам, Індокитай, Алжир). Колективне почуття провини, викликане колабораціоністським режимом Віші, прагнення національного престижу (Gaullisme) і соціально-консервативні тенденції домінували у мисленні французьких інтелектуалів у період. Ці два сприйняття війни створили відчуття суспільного та культурного розмежування французьких громадян в десятиліття, що послідували вслід за завершенням Другої світової війни. А завершилося все так званім повстанням снобів, появою дезінформаційної літератури та нового роману. Але навіть після того, як перший досвід війни, перші травми, перші рани зажили, тема війни не зникла з європейської літератури. Тема війни продовжує існувати в ній, постійно повторюючись, але постає в нових, дивних, трансформованих формах. Візьмемо, наприклад, Клода Симона, який через багато років після закінчення Другої світової війни несподівано опублікував романи «Фландрський шлях» (La Route des Flandres, Éditions de Minuit, 1960) і «Георгіки» (Les Géorgiques, 1981). Géorgiques, 1981). Виникнення цієї теми можна віднести до Робера Мерля і Веркера в 1960-х роках [37].

Але не тільки в авангардному мистецтві та ранньому експресіонізмі війна розглядається як позитивне явище. Великий іспанський письменник і філософ Мігель де Унамуно у своїй праці «Трагічне почуття життя в окремих людей і народів» (ісп. Sobre el sentimiento trágico de la vida, 1913) писав: «Війна

– це школа братерства, село кохання і село любові. Війна – це школа братерства і село любові». І саме війна, через взаємні конфлікти й агресію, зблизила народи, змусила їх пізнати й полюбити один одного. Найчистіші обійми любові – це обійми на полі бою. Обійми переможця і переможеного, які обіймають один одного. Війна в тому сенсі, що вона висвітлює вбитого» [53]. Читаючи ці слова, не можна не згадати про феномен братерства на фронті, характерний для кінця Першої світової війни.

Однак непоодинокі випадки, коли цей термін згадують у зв'язку з Другою світовою війною. Наприклад, французький письменник та ілюстратор Жан-Марсель Брюле (фр. Jean Marcel Bruller) влітку 1941 року написав повість «Мовчання моря» (фр. «Silence de la mer»),. Будучи активним учасником французького Опору (або Французький внутрішній опір фр. Résistance intérieure française), 20 лютого 1942 року він разом зі своїм видавцем П'єром де Лескюром заснував у Парижі підпільне видавництво «Мінюї» (Les Séditions de Minuit). Це видавництво стало рупором антифашистського руху у Франції, і саме тут під таємним псевдонімом Веркор (за назвою передгір'їв альпійського лісового регіону, де активно діяв рух Опору) накладом 250 примірників було опубліковано роман «Мовчання моря». У ньому ідея Мігеля де Унамоно про обійми переможців і переможених на полі бою виражена Вернером фон Ебреннагом, німецьким офіцером, який потрапив до французької родини. Він освідчується в любові до Франції і каже, що після війни між переможеною Францією і звитяжною Німеччиною будуть братні обійми [58].

Схожа картина божевілья та ейфорії малюється і з іншого боку. Португало-американський письменник Джон Досс Пассос описує Атлантику у своєму романі «42-а паралель» (The 42nd Parallel, 1930). Войовничий дух, віра в швидку перемогу над тевтонськими варварами, низка благодійних вечерь, концертів, зборів для збору грошей і припасів для фронту, пісні, марші та пропаганда в газетах [18].

Такою була реакція Сполучених Штатів на початок Першої світової війни. Націоналістична лихоманка 1914 року була характерна для Німеччини, Австро-Угорщини, Франції, Великої Британії та США.

Твори цих письменників не виходять одразу після закінчення Першої Світової війни. Мабуть, їм знадобився певний час для переосмислення та рефлексії минулої катастрофи, час для визначення свого місця в зруйнованому післявоєнному бутті. Перші літературні відгуки про події I Світової війни з'являються у 1929 році – більш ніж через десять років після її закінчення. Згодом їх назвуть Великою трійкою «Втраченого покоління». Її складуть романи німця Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін» (нім. *Im Westen nichts Neues*, дослівно – «На Заході нічого нового»); американця Ернеста Гемінгвея (англ. Ernest Miller Hemingway; 1899 – 1961) «Прощавай, зброе!» (англ. *A Farewell to Arms*); англійця Річарда Олдінгтона (англ. Richard Aldington; справжнє ім'я Едвард Годфрі Олдінгтон (англ. Edward Godfree Aldington); 1892 – 1962) «Смерть героя» (англ. *Death of a Hero*).

Поява нової літературної рецепції війни, запропонованої першою трійкою романів про Першу Світову війну мала потужний вплив на всесвітнє письменницьке середовище, і в наступне третє десятиліття XX століття з'явився широкий прошарок мілітарної літератури, митці якої, у своїй переважній більшості мали фронтове минуле, або набули військового опиту, перебуваючи у якості журналістів, чи водія санітарної машини, як Ернест Гемінгвей. В його романі 1926 року «Фієста. І сонце сходить» (англ. «*Fiesta. The Sun Also Rises*») автор не торкається теми війни, там йдеться про іспанське традиційне народне свято, про яскраве сонце та захоплюючу риболовлю, але читач немов би прощається з цим прекрасним світом та його веселими та безтурботними мешканцями, бо знає, що невдовзі все це буде зруйновано та зникне в пекельній бойні.

У тому ж 1926-му виходить перший роман американського письменника Вільяма Катберта Фолкнера (англ. William Cuthbert Faulkner; 1897 – 1962)

«Солдатська нагорода» (англ. *Soldiers' Pay*) і у 1929-му – другий роман «Сарторіс» (англ. *Sartoris (Flags in the Dust)*).

Серед французької мілітарної літератури хочеться відмітити творчість письменника і культуролога, героїчного учасника французького Опору Андре Мальро (франц. *André Malraux*; 1901 – 1976), який пише у 1928 році роман «Завойовники» (фр. *Les Conquérants*). У 1930-му – «Королівський шлях» (фр. *La Voie royale*) та у 1933-му – «Умови людського існування» (фр. *La Condition humaine*, також перекл. як «Доля людини»). Він розповідав про пригоди авантюристів у бірманських джунглях, про китайську революцію, але нічого не говорив про Першу світову війну. І все ж літературні критики чомусь вважають А. Мальро представником «втраченого покоління» [25].

Але найцікавіша трансформація – це, звісно, трансформація, якої зазнає війна в американській літературі. На відміну від Першої світової війни, США взяли активну участь у Другій світовій війні. Вони воювали з Японією в Тихоокеанській війні, а 1944 року розпочалася війна в Європі, яка породила нове покоління військових письменників. Норман Мейлер написав роман «Голі і мертві» (1948), Вільям Стайрон – «Довга війна» (1952) і роман «Темрява видима» (1990). У романі *Darkness Visible* (1990) трагедія і самогубство південної американської дівчини, яка вирушила до Нью-Йорка і наклала на себе руки, несподівано набуває глобального значення, коли Вільям Стайрон правильно називає дату її самогубства - 6 серпня 1945 року – і дату її поховання – 9 серпня. Саме цього дня на Хіросіму і Нагасакі було скинуто атомні бомби. Це воєнне покоління писало про війну, як вона була, а в 1960-ті роки почалася трансформація: на завершення цього огляду літературного сприйняття війни у XX столітті я хотів би згадати три романи.

Курт Воннегут «Бійня № 5, або Хрестовий похід дітей» (1969) зберігає вигляд воєнного роману, тому що Курт Воннегут поставив перед собою таку мету: написати роман про військових, військових і військових. І, звісно, читач бачить у цих військових епізодах пряму спадкоємність із письменниками та літературою «загубленого покоління», що сходить до Першої світової війни.

Роман Джозефа Геллера «Виверт-22» (англ. Cath-22; 1961) уперше було перекладено українською мовою під назвою «Пастка для дурнів». Цей роман також був написаний у 1960-ті роки, вже 1961 року. Звісно, війна та військові реалії – лише умовність, лише декорація, але насправді роман про абсурд повоєнного життя, суспільство споживання, державну техніку, технологічні збої, про все. І, нарешті, абсолютно постмодерністські епопеї Томаса Раглза Пінчона (англ. Thomas Ruggles Pynchon, Jr., 8 травня 1937) «V» (1963) і «Веселка гравітації» (англ. Gravity's Rainbow, 1973) теж присвячені війні, але, звісно, це зовсім інша війна, війна, що стала приводом для постмодерністської витонченості, оцих квестових романів та інтриги пінчоновських речей. Цікаво, однак, зазначити, що і в новому контексті тема війни залишається постійним джерелом натхнення для літературної уяви [29]. Якщо Томас Пінчон як постмодерніст, навіть досліджуючи воєнну тему, грається з кліше популярної літератури, такими як детективні історії на тлі війни, то, звісно, література Германа Казака та Ганса Еріха Носсака, написана в Німеччині наприкінці 1940-х років, – це зовсім інша. Справжня популярна література – це теж дослідження воєнної тематики, але не обов'язково її осквернення. Часто буває так, що завдяки популярним книжкам військова тематика раптом знову стає цікавою і привабливою для аудиторії.

Узагальнюючи літературну рецепцію Першої та Другої світових воєн у художніх текстах письменників XX століття, можна дійти висновку, що зображення події війни та її наслідків зазнало в минулому столітті певних смислових і символічних змін: від детального опису двох глобальних катастроф, з їхніми учасниками й особистими жертвами, від майже документального зображення на тлі жахливих історій до загального переосмислення самого поняття війни як неможливого явища, в якому конфлікти між народами вирішуються майбутніми поколіннями. Від сприйняття війни як втрати особистості до сприйняття війни як загальної дегуманізації людства.

РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ВОЄННИХ РЕАЛІЙ У РОМАНІ «НА ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ БЕЗ ЗМІН» ЕРІХА МАРІЯ РЕМАРКА

2.1. Місце воєнних творів в німецькій літературі

Військова тематика була в моді в передвоєнній Німеччині. І для раннього експресіонізму юнацький порив і війна були на одному рівні. Для них війна була прощанням зі старим світом, що віджив свій вік, звільненням від нудьги і дріб'язковості життя. Звичайно, метафора очищувального вогню війни в авангардному мистецтві, як ритуалу, як свята, мала мало спільного з реальною, конкретною війною 1914 року. Вони були частиною авангардної концепції, зумовленої міфічною природою авангардного мислення. А також месіанським прагненням авангарду зруйнувати старий світ і створити на його місці новий.

Звичайно, незважаючи на безсумнівну спадкоємність, література, що виникла після Другої світової війни, зіткнулася з необхідністю осмислення принципово нового досвіду. Якщо Першу світову війну сприймали як війну між людиною і її творінням, технікою, кривавим абсурдом, очищувальним вогнем, то Друга світова війна була гуманітарною катастрофою, моральним потрясінням, пов'язаним із відкриттям того, що одна людина може зробити з іншою. Друга світова війна поставила глибокі антропологічні питання, жахливі питання про людину, про людську природу. І виявилось, що ці самі люди можуть будувати концтабори (за зразком першого табору, Заксенгаузена), відправляти ув'язнених у газові печі та копітко підраховувати залишки золотих коронок, волосся і шкіру, які потім можна буде утилізувати. У Європі після Другої світової війни можна простежити дві такі лінії розвитку літератури, насамперед у країнах, які безпосередньо постраждали від війни, і, звісно, в Німеччині та Франції.

Література заангажованості, література соціальної відповідальності, яка прагнула пробудити совість, або, у випадку з Німеччиною, покаяння народу,

або осмислення досвіду війни та винесення для себе моральних уроків, і через цю літературу зняти військові подвиги та зняти героїзм війни. Такою є література французького руху Опору. Це одна лінія ідеологічної літератури, що зустрічається в Німеччині та Франції.

Перша світова війна сприймається на Заході насамперед як війна техніки проти її творця, людини. Це був удар по спадщині позитивізму XIX століття з його сциєнтизмом і теоретичним людським оптимізмом. Досягнення науки і техніки, пов'язані з раєм і світоустроєм, обернулися проти людства. Війна як фабрика смерті з функціонуючими машинами, що знищують усе живе, – повторюваний образ у літературі про війну. Автобіографічний роман «У сталевих грозах» (нім. *In Stahlgewittern*, переклад Юрка Прохаська, 2014) німецького письменника Ернста Юнгера було опубліковано 1920 року з підзаголовком «Зі щоденника командира ударної групи». Роман написаний у формі військового щоденника, показуючи читачеві шлях головного героя-ідеаліста, який мріє про подвиги і славу, до його скромної ролі придатка військової машини, звичайного робітника. У творі Е. Юнгера Перша світова війна постає як матеріал для концепції тотальної мобілізації. У романі показано трансформацію колишнього військового бою в матеріальний і механічний. Відбувається трансформація бійця, індивідуальні подвиги перетворюються на героїзм, а головний герой роману з солдата перетворюється на робітника. Спочатку автор зображує його наївним і дитячим, романтиком, який мріє про особистий подвиг, але поступово герой перетворюється на сталевого воїна. Таким чином, у своїх романах Е. Юнгер показує, як усе піддається діафрагмуванню, механізації та стандартизації, включно з не тільки самою війною і принципами її ведення, а й внутрішнім світом людей, що воюють[49].

1919 року, за рік до публікації свого роману «У місті сталі», німецький письменник і журналіст Курт Пінтус видав антологію поетів-експресіоністів «Сутінки людства» (нім. *Menschheitsdämmerung*, 1920). У передмові до книжки її автор вказує на неможливість існування людства, залежність якого

від таких творінь, як наука, техніка, статистика, торгівля і промисловість, призвела людство до Першої світової війни. До антології увійшли вірші 23 німецьких та австрійських поетів, майже всіх з яких Курт Пінтус знав особисто. До моменту виходу книги шістьох поетів уже не було в живих. Четверо з них загинули на фронтах Першої світової війни. Альфред Ріфтенштайн загинув на початку війни 1914 року. Август Штурм загинув в атаці біля Дніпровсько-Бузького каналу 1 вересня 1915 року на Східному фронті. Ернст Вінгельм Лотт, убитий у бою під Буковелем, Франція, 1915 рік; Ернст Штадлер, убитий у бою в Бельгії, жовтень 1914 року. Трагічна передчасна смерть ще одного геніального митця – Георга Тракля, який помер у Кракові 3 листопада 1914 року, також була пов'язана з війною. Він був мобілізований і служив у польовому госпіталі в Галичині, неподалік Львова, де доглядав за пораненими і був свідком ампутацій, смерті та страждань, що призвело його до глибокої депресії. Після спроби самогубства, він спробував застрелитися. Його помістили в лікарню в Кракові, де він робить собі убивчу порцію наркотиків. У своїй антології поетів-експресіоністів «Сутінки людини» Курт Пінтус передає образи війни, корупції, божевілья і хвороби, пов'язані з образами машин, механізмів технократичної цивілізації, що безжально калічать, змінюють, розривають і подрібнюють живу людську плоть. Машини протистояють живим істотам, і в цій битві результат вирішений. Живі люди перетворюються на трупи і калік. Головний герой п'єси німецького поета і драматурга Ернста Толлера «Німецький каліка» (нім. *Der deutsche Hinkemann*; 1923) повертається з фронту жалюгідним обрубком і вигукує: «Kämpfe für die Menschheit, aber wenn du für die Maschinen kämpfst, werden die Maschinen dir die Knochen zertrümmern, bevor du wieder auf die Beine kommst» [50]. «Боріться за людство, але якщо ви битиметеся за машини, машини роздроблять ваші кістки, перш ніж ви встанете на ноги» (переклад мій – А.І.). Цей крик – результат того, що пережив і випробував автор. Ця п'єса про німця-каліку виявилася для автора пророчою. У фіналі п'єси нещасний Йохен вішається, не в силах винести безглуздість і біль жорстокості. Ернст Толлер,

мрійник і фантазер, залишає університет Гренобль-Альпи у Франції і йде добровольцем на фронт, коли починається Перша світова війна. Його патріотизм незабаром змінився страхом, і його охопило відчуття, що він потрапив у безглузду криваву м'ясорубку. Провівши на фронті понад рік, Е. Толлер повертається додому пацифістом. Назва його п'єси говорить сама за себе. У п'єсі «Руйнівники машин» (1922) зображено післявоєнний світ, у якому мир так і не настав [50].

Після перемоги націонал-соціалізму в Німеччині Е. Толлер емігрує до США. Він дізнається, що його сестру і брата відправлено в концентраційні табори в Німеччині. Немає миру, немає надії на гармонію, любов, милосердя і красу. Але найголовніше - немає надії знайти сенс життя у світі, де панує війна. Незважаючи на труднощі життя в чужій країні, Е. Толлер присвячує всі свої статки боротьбі з профашистським режимом Франко в Іспанії, але все закінчується поразкою республіканців. Відчай, безпорадність, марність боротьби зі злом і переконаність у тому, що мир ніколи не настане, доводять Е. Толлера, як і його героя, нещасного Йогена, до самогубства 22 травня 1939 року, після оголошення урочистого параду перемоги франкістів у Мадриді, за пів року до початку Другої світової війни. Він повісився в нью-йоркському готелі «Мейфлауер».

Ще один образ війни, що яскраво ожив у літературі XX століття, – це образ війни як апофеозу абсурду. У своєму есе «Дух і дух часу» («Geist und Zeitgeist»; 1943) австрійський письменник Герман Брох (нім. Hermann Broch; 1886 – 1951) стверджує, що світ стає дедалі зарозумілішим, зліснішим, кривавішим і незрозумілішим. Г. Брох ставить питання: «Що може врівноважити терези війни і фантазії? Які теми можуть змагатися з війною? Які слова можуть змагатися зі смертю і дати достатньо розради, щоб придушити найсильніший відчай серця?» Це було питання XX століття, століття двох світових війн і безлічі локальних боїв, і література XX століття мала відповісти на цей виклик, створюючи нові міфи, нові смисли. Г. Брох

писав: «Такі міфи існують, і вони з'являться не тільки як порятунок літератури та її вічне значення, а й як знак розради. Поки ж такого міфу немає» [3].

Молодий поет-експресіоніст Георг Гейм записав у своєму щоденнику 1911 року: «Все як і раніше. Нудьга, нудьга, нудьга, нудьга, нудьга. Нічого, нічого, нічого. Хотілося б війни, нехай навіть невинуватої. Цей світ гнилий і липкий, як палітурки на старих меблях». Боже мій, яка трата ентузіазму в такий звичайний час» [9]. Г. Гейм не довів до війни: він загинув у безглуздій трагічній аварії 1912 року у віці 25 років. Він був шостим поетом, чиї вірші згодом були включені в аналогію К. Пінтуса «Сутінки людства».

Інший напрям, навпаки, пов'язаний з акцентом на морально-філософські проблеми, вивченням людської природи, розквітом міфів і притч. Так, у Німеччині зародився магічний реалізм, наприклад, у романах Германа Казака (нім. Kasack Hermann; 1896 – 1966) і Ганса Еріха Носсака (нім. Hans Erich Nossack; 1901 – 1977). А у Франції з'явилася філософська література та література притч, як-от «Розумна тварина» (фр. Un animal doué de raison) Робера Мерля та «Сільва» Веркера, у яких досліджується природа людини та межі, що відокремлюють її від тварин.

Яскравим прикладом такого роду літератури-притчі є роман Германа Казака «Місто за річкою» («Die Stadt hinter dem Strom»), написаний 1947 року. Головний герой, Роберт Ліндхофф, реєстратор, отримує запрошення відвідати архіви міста за річкою і приймає його, перебравшись залізничним мостом на інший берег річки. Йому доводиться переїхати в це місто і почати там роботу. Пейзаж міста воістину фантастичний і водночас дуже реальний для німців у повоєнні місяці. Місто було зруйноване бомбардуваннями. Несподівано головний герой починає зустрічати людей, яких він знав там, але вони вже померли. Його батько, його колишня кохана. Тоді він розуміє, що це місто мертвих. Це проміжний притулок для мертвих, де вони живуть доти, доки в цьому світі є люди, які пам'ятають і люблять їх. І вони йдуть далі, уже втративши останні залишки зв'язку зі світом людей і останні залишки людської подоби. Ліндхофф розуміє, що його місія – розповісти живим про світ мертвих.

Він також усвідомлює, що й сам став чужим у світі живих. Тому він обирає проміжну форму існування – залізницю. Він сидить із приятелем або з іншою приятелькою і намагається розвести багаття з річки для всіх. Але ніхто його не розуміє [51].

Той самий символічний мотив міфологічної притчі можна простежити, наприклад, в оповіданні Ганса Еріха Носсака «Подорож у царство мертвих. Звіт того, хто вижив» (нім.: *Nekyia. Bericht eines Überlebenden*, 1947). Орфей спускається в підземний світ мертвих, щоб знайти свою втрачену дружину. Він знаходить свою дружину і піддає її певним умовам. Потім він піднімається з них, і його дружина слідує за ним. Потім він обертається. Усе відбувається так само, як і в грецькій міфології, але інтерпретація Г. Носсака відрізняється від міфологічної розповіді однією маленькою деталлю. Він обертається не тому, що поспішає, а тому, що хоче якомога швидше побачити свою дружину. Він обертається, щоб востаннє побачити Персефону, царицю мертвих. Це дуже германська тема. *libis thot*, любов до смерті, прагнення померти. Вона присутня і в цьому оповіданні Носсака, створюючи зовсім іншу інтерпретацію давньої казки [54].

Однак треба сказати, що ця лінія на міфологізацію, порядність і розуміння воєнних подій минулого зазнала різкої критики з боку ідеологічних противників магічних реалістів, а саме «Групи 47» (нім. *Gruppe 47*), об'єднання німецьких письменників, утвореного в Німеччині в 1946-1947 роках. Засновником цієї групи був Ганс Вернер Ріхтер, але склад її змінювався: одні йшли, інші займали їхнє місце. Двома головними фігурами тут були Генріх Белль і Гюнтер Грасс (нім. *Günter Grass*; 1927 – 2015), який приєднався до групи трохи згодом. Ці автори стверджували, що притчі, символіка і міфи – це все ухиляння від військового досвіду і військових уроків і що нам слід припинити спроби звести все до міфів і символів. Ми маємо мужньо протистояти жахливим реаліям Другої світової війни.

Спровокувавши у ХХ столітті дві світові війни, програвши обидві та обрушивши на все людство апокаліпсис Другої світової війни, Німеччина мала

б спокійно подивитись на скоєне та привести свій народ до покаяння, а не за допомогою видовищ цього міфічного ідеалізму Г. Белль у своїй першій збірці оповідань «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» (нім. *Wanderer, kommst du nach Spa*, 1950) У 1951 році він написав про реальність війни та зруйнував недостойні, погані, нові міфи, що виникли після поразки, міфи, спрямовані на самовиправдання. Міфи, які були спрямовані на самовиправдання у повісті «Поїзд точно за розкладом» (нім. *Der Zug war pünktlich*, 1949), у першому романі «Де ти був, Адаме?» (нім. *Wo warst du, Adam?*, 1951). Наприклад, міф про чесного німецького солдата, який покірно і стоїчно виконував свій обов'язок і бився, як було наказано, відрізняється від міфу про негідного вищого офіцера, який усе обладнав.

Письменник вважав, що кожен несе відповідальність, що кожен має покаятися і що вся нація несе відповідальність. Таким чином, Г. Белль став відомим у пресі як «совість нації», а тема нездоланного минулого, покаяння народу в Німеччині, яка так і не стала тим, чим мала би стати, стала не тільки темою його романів «Більярд о пів на десяту» (нім. *Billard um halbzehn*, 1959), або «Очима клоуна» (нім. *Ansichten eines Clowns*, 1963), а й статтями, лекціями і виступами, а й стали постійною темою його статей, лекцій і виступів.

Гюнтер Грасс говорив про те саме, але по-своєму, інакше, гротескно, іронічно, відроджуючи велику традицію німецької сатиричної фантастики, наприклад, у романі «Рік собаки» (*Hundejahre*, 1963), завершальному томі його данської трилогії, німецької «товстої собаки», породи собак. У повісті зображено боротьбу за чистоту. Аналогія, звісно, цілком ясна і прозора.

Але вже 1916 року настільки оптимістичний військовий настрій змінився розчаруванням, втомою і огидою, про що Р. Музіль писав у своєму щоденнику: «Казарми в безладді, загальний безлад, шар бруду завтовшки в сантиметр, пияцтво, списки втрат у газетах. Убиті, вбиті, один за одним, у газетах... Від пропагандистської, войовничої, націоналістичної та патріотичної позиції 1914 року автор перейшов до зовсім іншого погляду на речі. Ані в есе, ані в художніх творах, пов'язаних із війною, немає й сліду риторики чи

романтизму, ані у ставленні до самої події, ані до людської ситуації, пов'язаної з війною, – лише злісна безглуздість того, що відбувається. Ось слова Р. Музіля, записані ним у щоденнику 23 жовтня 1915 року: «На столі лежать мощі вбитих, загорнуті в газети. Гаманець, шапка-півник, коротка трубка, дві овальні банки з дрібно нарізаним тютюном і кругле кишенькове дзеркальце. Від усього цього виходить важке повітря зневіри» [27]. Ця війна знайома читачам за романами «Втраченого покоління», зокрема за романами Е. М. Ремарка, Е. Гемінгвея й Р. Олдінгтона; уривок зі щоденника Р. Музіля відображається в романі Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін» (нім. *Im Westen nichts Neues*, дослівно – «На Заході нічого нового»), що був опублікований у 1929. Це пряме відлуння роману ««На Західному фронті без змін», в якому описуються речі вбитого товариша, епізод крадіжки годинника та суперництво за англійські шкіряні ботики їх вмираючого товариша.

Однак насправді література «Втраченого покоління» залишається цікавим явищем, яке варто вивчати. Тут хотілось би обговорити три основні загадки, що оточують літературу «Втраченого покоління». Перша загадка полягає в тому, що ця література, про яку читацька публіка здебільшого думає, коли говорить про війну та її відображення в літературі, з'явилася не одразу. На відміну від експресіоністської літератури, що виникла перед Першою світовою війною, яка різко, швидко й негайно відреагувала на війну, тут вона має форму негайного, живого й емоційного відгуку, як у поезії, так і в драматургії.

Для підтвердження пишного розквіту літератури про війну в 30-х роках минулого століття можна привести хронологічний перелік публікації творів Е. М. Ремарка:

- 1931 рік – роман «Повернення» (нім. *Der Weg zurück*)
- 1936 рік – роман «Три товариші» (нім. *Drei Kameraden*)
- 1945 рік – роман «Тріумфально арка» (нім. *Arc de Triomphe*)
- 1954 рік – роман «Час жити і час помирати» (нім. *Zeit zu leben und Zeit zu sterben*)

В своїй збірці «Маски часу» (нім. *Masken der Zeit: Essays zur Kultur und Literatur*) німецький філософ, літературний критик, есеїст та перекладач єврейського походження Вальтер Бендікс Шенфліс Беньямін (нім. *Walter Bendix Schönflies Benjamin*; 1892 – 1940) так оцінює цю книжну навалу військових творів у 20-40-ві роки ХХ століття: «Ось у цьому, звичайно, відмінність втрачених від експресіонізму з безпосередністю реакції та з їхньою творчістю гарячими слідами» [59].

Однак при найближчому розгляді можна побачити, що в усіх трьох випадках, можливо, ці автори однаковою мірою свідомо чи несвідомо хотіли дистанціюватися від подій. Ця потреба в часовій, географічній і тематичній дистанції має фундаментальне значення для літератури «Втраченого покоління». Це пов'язано з тим, що його письменники розвивають певну концепцію. Ця концепція заснована на розширенні метафори війни. Війна в їхніх творах стає універсальною парадигмою буття загалом; в Е. Гемінгвея романтичний образ бика, який уособлює принаду смерті. Як ідеальна модель, корида – естетично досконале, суворе дійство, але водночас таке, що таїть у собі реальну й непідробну небезпеку. Тут є кров, біль і смерть, і завжди є жертва. Або бик, або матадор гинуть або отримують серйозні травми. Але на відміну від війни, яка є безглуздою, абсурдною, безцільною і майже повністю залежить тільки від особистих зусиль людини, в кориді все залежить від майстерності, самовладання і підготовки матадора. Корида – ідеальна модель війни. У війні є елементи хаосу, абсурду і непередбачуваних випадковостей, але вони зведені до розумного мінімуму. У літературі «Втраченого покоління» ця концепція була формалізована і стала квінтесенцією модерністського світогляду.

Це протистояння між абсурдним світом і людиною. Це війна, яка починається з моменту народження і ведеться протягом усього життя. Війна, яку людині судилося програти. І людська гідність полягає в тому, щоб вести цю війну якомога довше, або якомога коротше, але якомога наполегливіше. У цьому полягає трагічний гуманізм «Втраченого покоління» і модернізму

загалом. «Втрачене покоління» – це люди, які не знають, як сказати «так», але знають, як сказати «ні». Вони не можуть нічого стверджувати. Вони втратили уявлення про те, що таке добро, але знають, що таке зло. І їхнє визначення цінності виключно апофатичне – через заперечення. Література «Втраченого покоління» та її поетика – це поєднання і синтез усього, що було написано до них і в їхній час, асиміляція і трансформація всього, що було написано про Першу Світову війну.

А це концепція війни як апофеозу абсурду. Саме механічний, технократичний характер цієї війни, її дегероїзація нагадують нам про те, як по-новому змальовується війна в романах Е.М. Ремарка та Р. Олдінгтона. Бруд, дощ, потворні пейзажі, мерці на прокислій землі, казармені жарти, нудьга, пияцтво офіцерів, біль, кров, поранення і смерть. Звісно, це прославляння війни, але це і прославляння антиромантизму, стоїцизму, наполегливості, стійкості народу, що протистоїть прекрасному ідеалізму, але анітрохи не зараженого зоологічним індивідуалізмом, що тримається один за одного, що знає солдатське братерство, що знає кожного. Це прикраса тих, хто виступає проти фальші, лицемірства і святенництва. Пауль Боймер, головний герой роману Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін», висловлюючи думку автора твору, промовляє: Усі ми - велике братерство, на якому лежить відблиск від оспіваного в народних піснях товариства, і солідарності в'язнів, і розпачливої згуртованості людей, рокованих до смерті; це й позначає наше життя серед постійної небезпеки, беззахисності й напруженого чекання смерті; це життя зводиться до байдужого сприймання людиною дарованих їй годин, сприймання без патетики, в найзвичайнісінький спосіб» [32].

«Втрачене покоління» стало сполучною ланкою між літературою про Першу світову війну і літературним екзистенціалізмом, що сформувався під час Другої світової війни. Концепція, розроблена письменниками «Втраченого покоління», – війна й абсурд як доля людини. Це була битва людини з абсурдним світом, наприкінці якої на неї чекала вічна поразка. До речі, ще один примітний аспект літератури «Втраченого покоління» – відсутність

хороших кінцівок. Наприклад, у романі Е. М. Ремарка «Три товариші» персонаж гине, а дівчина Патриція помирає від туберкульозу. Але те ж саме відбувається і в романах американця Е. Гемінґвея. У свідомості читача американці завжди люблять щасливі кінці, але тут нічого цього немає. Взяти, приміром, трагічний фінал його роману «Прощавай, зброє!». Тому що абсурд завжди торжествує над людяністю. Адже людина смертна, а смерть – це остаточна перемога абсурдного світу. Перемога в цій битві – це Воно.

Великий австрійський письменник Роберт Музіль, автор незакінченої трилогії «Людина без властивостей» (нім. *Der Mann ohne Eigenschaften*), опублікованої 1930 року, описував ситуацію в передвоєнній Європі тими самими висловами, що й молодий Арнґайм у своїх записках 1918 року. Він писав: «Світом ми були ситі по горло. Людина 1914 року сумувала буквально до смерті. Тому й прийшла війна з її п'яним почуттям пригоди, з привабливим блиском далеких, незвіданих морів» [27]. У своїй статті «Де був осередок світової війни?» Роберт Музіль починає з данини поваги війні, вітаючи і виправдовуючи її. Того ж 1914 року він вірить, що війна поверне в життя і мистецтво чесноти мужності, слухняності, обов'язку і простоти; у записках Р. Музіля за 1914 рік описується загальне зростаюче почуття благополуччя. Автор описує такі сцени: Берлін, серпень, війна, настрій, що піднімається з усіх боків, загальне хвилювання, люди кидаються до маршируючих колон, бо їх не взяли на фронт.

Підсумовуючи історико-літературний аспект мілітарних творів, можна визначити, що літературні твори з воєнною тематикою з'явилися в архаїчні часи, про що свідчать перші літературні твори людства на кшталт поем «Епос про Гільгамеша» або «Іліада». Одразу ж, в таких творах простежується диференційований підхід до відтворюваних подій, виражений в чіткому поділі на справедливу та загарбницьку війну.

За часів Стародавнього Риму особливого значення набувають твори про війну, що написані безпосередньо учасником цих подій, як, наприклад, «Нотатки про ...» Юлія Цезаря. Через розкол в суспільному бутті Римської

імперії в мілітарній літературі формується нова тема – громадянської війни. Це приводить до аксіологічної варіативності рецепції в зображенні військових фактів.

У XVIII-XIX століттях зароджується публіцистика, як наслідок демократичних змін в Західній Європі та Північній Америці, де в численних періодичних виданнях з'являються і статті, в яких висвітлюються та обговорюються військові події. Так зростає мілітарна журналістика, основними рисами якої стануть швидкість рецепції на події та документальність зображувального матеріалу.

Тема війни набуває особливої популярності як відгук на визначні історичні мілітарні конфлікти, такі як, наприклад, Троянська війна, Тридцятирічна війна (1618-1648), Війни Наполеона (1805-1815), Перша та Друга світові війни XX століття. рецепція на ці катастрофи світового рівня широким відлунням проявляється в появі нових письменників та нового погляду на воєнні події.

Поступово формується особливий літературний жанр – мілітарна/антимілітарна література зі своїми законами жанрової побудови, на які було звернено дослідницьку увагу в даній науково-методичній розвідці.

Літературні твори, що зображують події Першої та Другої Світових війн відтворили суспільний розкол у ставленні громади до війни, особливо помітний в національних літературах Франції та Німеччини. Частина суспільства чинила опір війні, сприймала її як насильство та загарбництво, але ж були й громадяни, які вітали військові дії та сприймали війну як процес «очищення світу від людського непотребу» та встановлення «світової рівноваги» у відносинах між народами та державами світу.

Але основна частина світового письменства після Другої Світової сформувала остаточне відношення людство до війни – сприйняття її як акту абсурду, як самогубство всієї земної цивілізації. Тому що, як абсурдне явище, війна завжди перемагає будь-які раціональні прояви людського буття.

2.2. Особливі риси зображення реалій війни в романі «На Західному фронті без змін»

Творчість німецького письменника Еріха Марії Ремарка нерозривно пов'язана з темою війни. Сприйняття читачем його твору посилюється завдяки автобіографічності оповіді (участь автора в Першій світовій війні 1914-1918 років), що надає тексту твору реалістичності на кшталт щоденника або сповіді.

Молоді люди його покоління, які зазнали на собі всі жахи війни, а не п'янкої безтурботної пори юності, швидко стали дорослими і навіть літніми людьми не по роках. Тому літературні критики називають їх та їхні твори «втраченим поколінням».

Термін виник через кумедний випадок, що стався з Гертруда Стайн (англ. Gertrude Stein; 1874 – 1946), американською феміністкою, письменницею, колекціонеркою і пропагандисткою сучасного мистецтва (особливо кубізму), яка більшу частину свого життя (після 1902 року) провела у Франції. Одного разу Гертруда Стайн подорожувала Францією і перебувала в машині зі своїми шанувальниками (послідовниками). Коли молодий механік (ветеран війни) не зміг впоратися з поломкою, власник ремонтної майстерні замінив його. Він швидко відремонтував машину і вибачився перед Гертрудою Стайн: «Мадам, це втрачене покоління». Так Гертруда Стайн стала називати письменників, які пережили жахи Першої світової війни (WWI), «загубленим поколінням»: Еріх Марія Ремарк, Джеймс Джойс, Річард Олдінгтон і Анрі Барбюс. Митці незабаром перейняли назву цієї групи, оскільки вона підкреслювала основні риси світогляду, відображеного в їхній творчості. Молодий американський письменник Ернест Гемінгвей відтворив ці слова: «Ви всі – втрачене покоління». Він відтворив фразу Гертруди Стайн (з розмови) як епіграф до свого роману «І сходить сонце. Фієста» (англ. *And the Sun Rises. Fiesta*; 1925) [41].

Особливо це стосувалося молодих американських письменників-емігрантів, які могли створювати нову американську літературу тільки в

Європі, тобто в Парижі: Ернест Гемінґвей, Джон Дос Пассос, Томас Еліот і Френсіс Скотт Фіцджеральд. Це покоління бачило світ у вимірах XIX століття і сприймало війну як уособлення героїзму та прояв лицарства. Патріотизм був найсильнішим почуттям, а війни не тривали по чотири роки. Війна Наполеона тривала менш ніж шість місяців, а франко-прусська війна тривала з 19 липня 1870 року по 10 травня 1871 року, менш ніж через рік після її початку.

До цього часу військові конфлікти були пов'язані з вирішенням династичних і релігійних проблем, і в них брали участь професійні солдати, які все життя відточували свою майстерність і не знали нічого, крім військової справи. Армії були невеликими, ніхто не воював мільйонами і не об'єднував беззбройних солдатів.

У. Тейлор дає оцінювальну характеристику роману Е. Ремарка «Три товариші»: «Es ist die beste Liebesgeschichte, die Remarque je geschrieben hat. Es gibt andere ergreifend dargestellte Liebesgeschichten in seinen Romanen, aber keine, die eine in gleicher Weise überzeugende Intensität und Authentizität ausstrahlt» [56]. «Це найліпша історія кохання, яку тільки писав Ремарк. У його романах є й інші колізійні історії кохання, але жодна з них не випромінює таку ж переконливу інтенсивність і автентичність» (переклад мій – А.І.). Справді, глибоким ліризмом пройнятий текст німецького письменника. Глибокі екзистенційні проблеми розкриваються з допомогою реалістичної поетики, доповненої романтичними елементами. Дружба в умовах війни, кохання після війни розкриває внутрішній світ персонажів, надто тяжко втрачати близьких людей: друзів, кохану, тих, хто дав надію на життя у найтемніший день.

Німецький письменник Еріх Марія Ремарк у романі 1929 року «На Західному фронті без змін» розповідає про те, як його 17-річні друзі під впливом свого класного керівника Канторєка вирушили до військомату та записалися добровольцями на фронт. Це про те, як класні керівники набирали призовників: «Звичайно, звинувачувати Канторєка не можна – якби, коли б його звинувачували в цьому, що буде зі світом? Адже таких Канторєків тисячі, і всі вони переконані, що роблять усе для себе. Але саме в цьому й криється

їхня неспроможність. Вони мали стати нашими провідниками в дорослий світ, у світ праці, обов'язку, культури і прогресу, нашими провідниками в майбутнє. Іноді вони сміялися з них і розігравали всякі дрібні витівки, але насправді вони вірили в них. Їхні уявлення про авторитетів у поєднанні з гострим розумом і знанням життя вбивалися в наші голови. Але щойно ми побачили, як убивають першу людину, ця віра в одну мить зникла. Ми зрозуміли, що наше покоління було набагато чеснішим за їхнє і що єдине, у чому вони нас перевершували, – це в умінні говорити і спритності. Перше бомбардування виявило наші помилки і зруйнувало світогляд, який вони нам нав'язали» [32]. Усіх сімох однокласників з однієї роти було вбито. Останнім загинув Пауль Боймер, якому залишилася пам'ять про загибель товаришів. Того дня газети повідомили, що на Західному фронті «ніяких змін». Іншими словами, у світі не сталося нічого важливого. Їхні життя були принесені в жертву на вівтар піднесеного сенсу, який вони не до кінця розуміли. Світ убив одну людину, одну особистість.

Під час Другої світової війни світ побудував концтабори, фабрики смерті, остаточно поховавши гуманізм і віру в людський розум. Цих хлопчиків, як і всіх німців, починаючи з XIX століття, коли почав відроджуватися так званий німецький дух, або дух німецької нації, вчили, як і всіх німців, починаючи з епохи романтизму, що віддати життя за свою вітчизну, Німеччину, – це шляхетний героїчний вчинок і найбажаніший ідеал у житті.

Але коли вони дісталися до лінії фронту, то побачили інший бік медалі. Не розуміючи свого місця у світовій бійні, вони мали у своїх окопах лише воду, мріяли про їжу та цигарки, а щури, воші та ревматизм були їхніми непримиренними ворогами. На додачу до всього їм доводилося боротися з отруйним газом і просторами, відгородженими колючим дротом. Чи міг існувати такий героїзм? У романі Ремарка героїзм викреслюється з війни: «Ми вже знали, що страх смерті сильніший за все інше, хоча й були переконані, що служіння державі – вищий обов'язок людини. Але ніхто з нас не став через це

бунтарем, дезертиром або боягузом. Вони так легко розкидалися такими словами. Ми любили свою країну так само, як і вони, і сміливо йшли в наступ. Потім ми виявили, що в їхньому світі нічого не залишилося. Раптово ми опинилися в жахливій самотності й мусили впоратися з нею самі» [32].

Під час війни між ними склалося дивне братерство молодих людей, дружба на передовій і особливий проникливий зв'язок між тими, хто чекає смерті, нехай навіть на мить. Світ, де люди помирають не серед люблячих батьків, родичів і коханих подруг, а серед випадкових людей, фронтових товаришів, які стають ближчими за будь-яку іншу сім'ю та стежать за твоїм останнім подихом: «Ми всі – великі брати, є товариство, оспіване в народних піснях, солідарність полонених, приречених на смерть. Є світло відчайдушної єдності народів. Ось що характеризує наше життя перед лицем постійної небезпеки, беззахисності та напруженої перспективи смерті. Це життя зводиться до байдужого сприйняття людиною відведеного їй часу, до безпристрасного сприйняття, до звичайнісінького способу робити речі» [32].

Для героїв роману «На Західному фронті без змін» війна проходить у трьох художніх просторах. Найстрашніше – там, де безперервно рвуться артилерійські снаряди, контратаки слідують за атаками, освітлювальні ракети спалахують «дощем білих, зелених і червоних зірок» [32], а поранені коні кричать так, начебто весь світ помирає разом із ними. У цьому «зловісному вихорі», який затягує людей і «паралізує всякий опір», єдиним «другом, братом і матір'ю» для солдатів стає земля. Адже саме в її складках, западинах і заглибленнях можна сховатися і слідувати єдиному інстинкту, який можливий на полі бою, – інстинкту звіра. Там, де життя залежить тільки від випадку, де смерть таїться в кожному кроці, можливо все. Ховатися в труні, повній бомб, вбивати своїх людей, щоб позбавити їх страждань, їсти хліб і шкодувати про це, днями слухати крики болю вмираючих, чого ніколи не зустрінеш на полі бою. За лінією фронту знаходиться простір на кордоні між військовим і цивільним життям. Тут є місце простим людським задоволенням, як-от читання газети, гра в карти чи спілкування з друзями, але всі вони так чи

інакше витравлені «огрубінням», що ввібралося в солдатську кров. Спільні вбиральні, крадіжки їжі та очікування, поки зручні черевики передадуть від героя до героя, коли вони помирають від ран, – усе це буденність для тих, хто звик боротися за своє існування. Свята і занурення в мирний простір буття, надані Паулю Боймеру, остаточно переконують його в тому, що такі, як він, ніколи не зможуть повернутися назад. Зустрівшись із життям і полюбивши його, ці 18-річні юнаки змушені стріляти в життя і вражати власні серця. Для літніх людей, міцно пов'язаних із минулим (дружина, діти, професія, захоплення), війна стала болісним, але все ж таки тимчасовим розривом із життям. Для молодих же вона була бурхливою течією, що легко вирвала їх із хиткого ґрунту батьківської любові та дитячої кімнати з книжковими полицями й понесла невідомо куди [32].

Безглуздість війни, коли люди змушені вбивати людей тільки тому, що хтось сказав, що вони вороги, назавжди відбила у вчорашніх школярів віру в людські устремління і прогрес. Вони вірять тільки у війну, тому їм немає місця в мирному житті. Їм немає місця в самому житті, тому що вони вірять тільки в смерть, яка рано чи пізно покладе всьому кінець. «Втраченому поколінню» немає про що говорити зі своїми батьками, які знають про війну тільки з чуток і з газет. Письменники «Втраченого покоління» не передають свій сумний досвід майбутнім поколінням. Тільки в окопах ми можемо дізнатися, що таке війна, і тільки у творах мистецтва ми можемо розповісти всю правду. Звичайно, будь-яка війна може змінити ваші погляди на життя. На війні, наприклад, вбивство ворога не вважається злочином, і будь-який солдат готовий померти сам, якщо знає, заради чого він жертвує своїм життям.

Але навіть після закінчення війни, як показує історія, життя не можна переробити. Особливо це стосується таких кровопролитних битв, як Перша світова війна. Чотири роки солдати билися ні за що. Так, вони захищали свою країну, але мало хто розумів, від кого і проти чого вони борються. Як відомо, війна призвела до фундаментальних змін у світовій політиці, не тільки до розподілу сил і ролей між світовими державами, а й спровокувала революції

та розпад імперій. Усі ці зміни не могли не позначитися на житті всіх людей. У цій оцінці війни «На Західному фронті без змін» перегукується з романом Ярослава Гашека «Пригоди бравого солдата Швейка», незважаючи на очевидні відмінності у формі та жанрі.

Таким чином, на основі текстуального аналізу роману «На Західному фронті без змін» можна виокремити такі моменти, характерні для літератури «Втраченого покоління», що можна виявити у творах Е.-М. Ремарка:

1. «Сцени бою і руйнування»: Е.-М. Ремарк уміло передає жахи бою і руйнувань на передовій. Він описує атмосферу напруження і паніки під час бою, звуки вибухів, пострілів, поранених і вбитих солдатів. Сторінки роману наповнені образами обвуглених пейзажів, закривавлених трупів, руїн міст і сіл.
2. «Життя на передовій»: очима Пауля Боймера читач бачить повсякденне життя солдатів на передовій: голод, холод, бойову втому, постійну загрозу смерті й поранень. Е.-М. Ремарк стверджує, що війна – це не тільки бойові дії, а й монотонне, виснажливе життя в окопах.
3. «Психологічне напруження і стрес»: важливою частиною зображення війни є психологічний стан солдатів. Е.-М. Ремарк показує, як війна впливає на психіку персонажів: страх, тривога, відчай, втрата надії та безпорадність. Персонажі постійно перебувають на межі нервового зриву.
4. «Братство»: незважаючи на жахи війни, у романі також показані теплі людські стосунки. Солдати підтримують один одного, ділять останню їжу, обговорюють свої мрії та надії. Ця солідарність підтримує їх у відчайдушній ситуації.
5. «Антивоєнна тематика і критика військової машини»: Е.-М. Ремарк чітко висловлює свою антивоєнну позицію, критикуючи воєначальників, політичну пропаганду та ідеологію війни. Він показує, що війна руйнує не тільки тіла, а й душі молодих людей, позбавляючи їх майбутнього і надії.

Творчий доробок німецького митця є вагомим внеском в антимілітарну літературу та творчість митців «Втраченого покоління». Це основні характерні риси рецепції війни в її новому баченні як всесвітньої катастрофи, що приводить до втрати особистості, окремого людського життя задля вигаданих та примарних цілей. Після Другої світової такий погляд на війну приведе до її сприйняття як до абсурдної події, що приведе до загальнолюдської катастрофи.

Результати даного науково-методичного дослідження дозволяють розширити ці класичні особливості воєнної прози Е.М. Ремарка та додати цей перелік декількома новаціями.

1. Реалізм та натуралізм у зображенні війни

Ремарк використовує реалістичні та натуралістичні прийоми для передачі жахів війни:

- Фронтowa рутина. Війна показана через повсякденні, найчастіше монотонні сцени: очікування на обстріл, боротьбу за виживання, пошуки їжі. Герої змушені існувати за умов, де кожна хвилина може стати останньою.
- Фізіологічні подробиці. Письменник не уникає опису поранень, смерті та страждань. Наприклад, сцена, де Пауль Боймер тримає вмираючого француза у вирві від снаряда, перейнята болісними деталями – звуки передсмертних стогонів, запах крові, усвідомлення безпорадності.
- Контраст із пропагандистським чином війни. Ремарк викриває міф про війну як про шляхетну та героїчну справу, показуючи, що солдати стають жертвами, змушеними вбивати заради виживання.

2. Дегуманізація людини на війні

Е. М. Ремарк демонструє, як війна руйнує особистість та людяність:

- Перетворення на «гарматне м'ясо». Солдати втрачають індивідуальність, стаючи частиною безликої маси. Вони змушені

підкорятися жорстким законам фронту, де виживання стає головною метою.

- Тварини інстинкти. Герої живуть лише на рівні базових рефлексів: «Коли почався обстріл, ми стали не людьми, а звірами, рухомими лише інстинктом самозбереження» [32].
- Втрата емоцій. Постійна близькість смерті призводить до емоційної апатії. Наприклад, Пауль з друзями звикає до мертвих тіл, сприймаючи їх як частину фронтової реальності.

3. Психологізм та внутрішній світ героїв

Ремарк приділяє увагу психологічному стану персонажів:

- Травми молодості. Герої – молоді люди, які тільки-но закінчили школу. Війна позбавила їхніх надій, мрій та уявлень про майбутнє. Пауль зізнається: «Ми більше не діти, ми не дорослі. Ми втратили все» [32].
- Почуття втрати. Кожен загиблий товариш – це удар, який посилює почуття самотності. Смерть Кеммеріха, одного з близьких друзів Пауля стає символом початку втрат.
- Страх перед поверненням. Навіть ті, хто вижив, усвідомлюють, що мирний світ їм більше не належить. Вони не знають, як жити без війни, де їхня юність і безневинність безповоротно втрачені.

4. Протиставлення природи та війни

- Природа у романі грає особливу роль, контрастуючи з жахами війни:
- Природа, як символ світу. Герої мріють про повернення до мирного життя, де природа асоціюється із спокоєм. У рідкісні моменти затишшя вони милуються зірками, полями та небом.
- Руйнування природи війною. Ландшафт перетворюється на неживу землю, усіяну воронками та тілами. Цей образ посилює трагізм того, що відбувається.

5. Антивоєнний пафос роману

Ремарк за допомогою різних прийомів підкреслює безглуздість війни:

- Некорисність жертв. Герої не бачать сенсу в тому, за що вони борються. Вони розуміють, що війни ведуться не заради простих людей, а заради інтересів еліти.
- Викриття пропаганди. Вчитель Канторек, який надихав героїв вирушити на фронт, уособлює брехню, яка прикриває справжнє обличчя війни.
- Універсальність трагедії. Пауль розуміє, що солдати з обох боків – такі самі жертви. Сцена у вирві з французом яскраво ілюструє цю думку.

6. Символіка у зображенні війни

Ремарк використовує символічні образи для посилення художнього ефекту:

- Чоботи Кеммеріха. Ці чоботи переходять від одного солдата до іншого після смерті попереднього власника, стаючи символом неминучості смерті.
- Тиша перед смертю Пауля. Фінальна сцена, де Пауль гине в день, коли «на Західному фронті без змін», наголошує на абсурдності війни і крихкості людського життя [32].

У романі «На Західному фронті без змін» Еріх Марія Ремарк створює потужний антивоєнний твір, який звертається до серця читачів через реалізм, психологізм та глибоку філософію. Він показує війну як руйнівну силу, що знищує як фізично, а й духовно. Завдяки своїй художній майстерності та універсальності порушених питань роман залишається актуальним і сьогодні, нагадуючи про необхідність зберігати світ.

Усі ці деталі в сукупності створюють повне і шокуjące зображення війни в романі «На Західному фронті без змін». Твір залишає незабутнє враження на читача і змушує глибоко замислитися про безглуздість і жах військових конфліктів.

РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВОЄННИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

3.1. Література про війну в шкільній програмі МОН України для профільної школи

У методології, як і в дидактиці, виокремлюють такі форми організації навчального процесу: уроки, факультативні заняття, позакласна та позашкільна робота (гуртки, екскурсії, літературні вечори, виставки тощо). Питання організації та проведення уроків позакласного читання в старших класах набувають особливої актуальності у зв'язку зі зниженням якості літературної освіти учнів, яке спостерігається нині. Вчителі, батьки і методисти відзначають низький інтерес школярів до самостійного читання. З іншого боку, широке читання визначає особистість школяра – його кругозір, інтереси, здатність сприймати красу мистецтва і життя. Сьогодні важко уявити людину, яка не розуміє, що книжка – потужний інструмент виховання, але не всі уявляють, як привчити старшокласників до самостійного читання романів або як виховати справжніх читачів у молодших класах. Питання організації позакласного самостійного читання стає особливо актуальним у сучасних умовах, коли з розвитком засобів масової інформації та комп'ютерних технологій школярі переходять від книжкової культури до культури образних образів і звуків. Позакласне самостійне читання окремих творів створює міцне підґрунтя для організації уроків літератури, підвищує їхню якість і приносить позитивні результати. У методиці викладання літератури міцно утвердилася думка, що викладання літератури у зв'язку з позакласним читанням робить позитивний внесок у розвиток читацької самостійності учнів і формування їхніх читацьких інтересів, стимулює позакласне читання, що, своєю чергою, є основою шкільних уроків. Без великого читацького досвіду не може розвинути інтерес до вивчення літератури. Тому позакласне читання часто передують урокам літератури.

Водночас позакласне читання стимулюється і спрямовується уроками літератури. Усім учителям важливо розробити єдину систему класної та позакласної роботи, що ґрунтується на проблемній свідомості та тематиці. Позакласне читання розвивається у взаємозв'язку з класним читанням. Уроки класного читання формують навички читання, абсолютно необхідні для позакласного читання, вчать розуміти прочитані твори, збагачують словниковий запас, прищеплюють любов до читання і книги. Як більш цікаве і стимулююче заняття, позакласне читання підвищує інтерес до читання загалом і до уроків класного читання зокрема, розширює кругозір дітей і дає матеріал для порівняння.

Методичні дослідження уроків позакласного читання беруть свій початок ще в минулому столітті. До найважливіших досліджень належать роботи наступних методистів: Є. А. Пасічник, Б. Я. Степанішин, Т. В. Кудрявцева та багато інших.

Винятково авторитетне науково-методичне розвідка доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента Академії педагогічних наук України Ніни Йосипівни Волошиної (1940-2010) «Уроки позакласного читання у старших класах» [5].

При підготовці до занять з позакласного читання здобувачам ОС Магістр необхідно звернутись до тексту дисертації Євгенія Лукашевича Вокальчука «Системний підхід до організації уроків позакласного читання у старших класах загальноосвітньої школи» [6, С.181-209]. Серед сучасних науковців-методистів, які звертались до розробки методики уроків позакласного читання, слід зауважити праці: О.М. Куцевол, О.І. Собельської, Є.В. Квятковського та інших.

Інтересну типологія уроків позакласного читання можна знайти у науково-методичних розробках доктора педагогічних наук, професорки Ольги Миколаївни Куцевол:

- уроки вступного типу,

- уроки підготовки учнів до самостійного читання та сприйняття складних творів,
- уроки аналізу,
- узагальнюючі [24, С. 33].

В 11-му класі програми «Зарубіжна література» Міністерства освіти і науки України (2022) представлено літературно-мистецькі твори на антивоєнну тематику, здебільшого німецькомовних авторів, таких як Еріх Марія Ремарк, Бертольт Брехт, Генріх Белль і Пауль Целан. На особливу увагу заслуговує розмаїття жанрів антивоєнних творів. П'єса-попередження Бертольта Брехта «Матінка Кураж та її діти», оповідання «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...», поема Пауля Целана «Фуга смерті», роман Еріха Марії Ремарка «Три товариші», «Пригоди бравого солдата Швейка» Ярослава Гашека, «Список Шиндлера» Томаса Кініллі та інші [19].

Методи вивчення літературних текстів – вужче поняття, ніж методи викладання літератури загалом. Наприклад, створення монтажу чи літературних композицій – продуктивний та інтересний вид роботи з літератури. Їх можна використовувати у зв'язку з біографіями авторів, темами рецензій та міжпредметним читанням. Монтажі та літературні композиції також можуть слугувати цілям вивчення літературних текстів. Наприклад, у романі «На Західному фронті без змін» (нім. *Im Westen nichts Neues*, буквально «Нічого нового на Заході», 1929) видатного німецького письменника-антифашиста Еріха Марії Ремарка (1898-1970) розгляд монтажу авторських відступів допомагає учням побачити та обговорити образ автора та зрозуміти рух його думки. Проте кожен метод вивчення літературних творів на уроках позакласного читання має свої особливості, які відрізняють його від загальної методики викладання літератури.

Отже, позакласне самостійне читання окремих творів створює міцну основу для організації викладання літератури, підвищує його якість і має позитивні наслідки. У методиці викладання літератури міцно утвердилася думка про те, що викладання літератури у зв'язку з позакласним читанням

позитивно сприяє розвитку читацької самостійності учнів і формуванню інтересу до читання, стимулює позакласне читання і, своєю чергою, є основою для шкільних уроків. Без широкого кола читацьких вражень не може розвиватися інтерес до вивчення літератури. Тому позакласне читання часто передує викладанню літератури.

Водночас, позакласне читання стимулюється і спрямовується уроками літератури. Важливо, щоб усі вчителі розробили цілісну систему класних і позакласних заходів, зважаючи на поставлені питання і теми. Позакласне читання розвивається паралельно з класним читанням. Уроки класного читання розвивають навички читання, необхідні для позакласного читання, вчать розуміти прочитане, збагачують словниковий запас і прищеплюють любов до читання та книжок. Як більш цікаве і стимулююче заняття, позакласне читання підвищує інтерес до читання загалом і до уроків класного читання зокрема, розширює кругозір дітей і дає матеріал для порівняння.

Задля підвищення централізації навчального матеріалу можна запропонувати вчителям зарубіжної літератури в старшій школі використати на уроках позакласного читання метод інтегрованого навчання при опануванні роману Еріха Марії Ремарка «На Західному фронті без змін». До заняття можна залучити відомості з дисциплін «Історія» та «Німецька мова». Це сприятиме глибокому проникненню школярів у романний текст та поширити свої знання шляхом всебічного аналізу історичного фону роману та його лексико-семантичної структури через порівняння тексту оригіналу та його перекладу.

3.2. Модель уроку позакласного читання за романом «На Західному фронті без змін»

На початку уроків позакласного читання вчителі можуть показувати уривки з добре знайомого з 2022 року фільму Едуарда Бергера «На Західному фронті без змін» (нім. Im Westen nichts Neues, англ. All Quiet on the Western Front), спираючись на поняття великого, середнього та загального планів. При

цьому важливо показати учням смислову значущість зміни плану. Чому і коли використовуються великі плани? Що дає загальний план для розуміння епізоду? Чи є середній план тільки засобом переходу від крупного плану до загального або він має самостійне значення? Якоюсь мірою ці запитання допоможуть здобувачам середньої освіти зрозуміти композицію кадру. У процесі створення фільму не можна ігнорувати питання монтажу. Треба сказати, що школярам легше, ніж здається, відповісти на ці запитання в загальних рисах, почасти через близькість найзнайоміших видів мистецтва – кіно і телебачення.

З метою підвищення якості педагогічних і методичних матеріалів, централізації знань, залучення учнів середньої школи до читання текстів зарубіжних авторів, поглиблення їхніх знань з історії, німецької мови та літератури вчителям зарубіжної літератури слід будувати свої уроки на основі роману Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін», що рекомендовано у списку текстів уроків позакласного читання в 11 класі профільної школи [19].

Пропонуємо модель позакласного заходу.

Урок літератури у 11-му класі.

Тема: Аксіологічна проблематика роману Е.М. Ремарка «На Західному фронті без змін»

Мета уроку:

Навчальна: продовжити знайомство учнів з творчістю Еріха Марії Ремарка через виявлення у його творі аксіологічної проблематики, що формує цілісну людину, що прагне повернення ціннісного світу; навчати прийомів аналізу художнього твору.

Розвивальна: розвивати креативний підхід до аналізу художнього тексту та обґрунтування власної точки зору; формувати вміння відчувати глибину художнього тексту.

Виховна: виявити хибність та загрозу фашистської та нацистської ідеології, розкрити сутність ксенофобії та расизму.

Структура уроку (45 хв.):

1. Запис у зошитах теми уроку, епіграфа, ознайомлення учнів з цілями та завданнями уроку (5 хв.).
2. Вступне слово вчителя (5 хв.).
3. Перевірка домашнього завдання (5 хв.).
4. Читання епізодів із роману «На Західному фронті без змін», розмова за текстом(10 хв.).
5. Німецькомовні завдання (10 хв.).
6. Запис спостережень до таблиці (10 хв.).
7. Підсумки уроку. Запис домашнього завдання (5 хв.).

Епіграф до уроку:

Ця книга не є ні викриттям, ні сповіддю. Це лише спроба розповісти про покоління, яке занапастила війна, про тих, хто став її жертвою, навіть якщо врятувався від снарядів.

Еріх Марія Ремарк

Хід уроку

Після структурованої частини уроку, в якій визначено тему та мету уроку, введено біографічні відомості та основні етапи творчого шляху німецьких письменників, учитель переходить до основної частини уроку. Історичний компонент інтегрованого уроку покликаний познайомити учнів середньої школи з історичними та економічними реаліями Західної Європи після Першої світової війни (1914-1918) та Веймарської республіки (Weimarer Republik; 1919-1933). Учні знайомляться з такими поняттями, як репарації, контрибуція, республіканізм, демократія, інфляція, економічна криза, девальвація та диктатура.

Далі подано інформацію про кінематографічну долю роману, за яким було знято фільми в 1930, 1979 і 2022 роках. Буде проведено невеликий порівняльний аналіз особливостей режисерського сприйняття роману «На Західному фронті без змін». Презентація також може включати порівняння

різних фрагментів екранізації та їх зіставлення із залученням до інтерв'ю всіх студентів.

Вступне слово вчителя

Аксіологія вивчає питання, пов'язані з природою цінностей, їхнє місце насправді і структуру ціннісного світу, тобто. зв'язки різних цінностей між собою, із соціальними та культурними факторами та структурою вічності. Аксіологія як особливий розділ філософського знання виникає тоді, коли поняття буття розщеплюється на два елементи: реальність та цінність як можливість практичної реалізації. Завдання аксіології у разі – показати можливість практичного розуму у загальній структурі буття.

Вивчення літератури Німеччини часів світових воєн дає можливість уявити повну картину світу, у якому немає замкнутих просторів, у якому будь-який розвиток людської думки стає відправною точкою для подальшої еволюції людини.

Філософсько-естетичне осмислення тема Першої світової війни отримала у творах таких великих німецьких письменників та філософів, як Томаса Манна, Генріха Манна, Германа Гессе, Ернста Юнгера, Макса Вебера, Освальда Шпенглера, Еріха Марії Ремарка. Вони були сучасниками тієї доби; для одних «Велика Війна була руйнівною і нігілістичною лише по відношенню до риторики, ідеалізму гучних лицемірних слів», для інших вона навпаки стала початком «героїчного реалізму», загартуванням, де «в сталевих грозах» набув форми нового типу людини, що описується Юнгером, якому, за його словами, «належить майбутнє».

Звертаючись до творів Ремарка, можна з упевненістю сказати, що аксіологічна проблематика – головна у романах Першої світової війни.

Перевірка домашнього завдання (коротке повідомлення про Еріха Марію Ремарка).

У коментарях до німецького видання «Дороги назад» стверджується, що письменника із псевдонімом Erich Maria Remarque звали Erich Paul Remark, у «Трьох товаришах». що Remark – це прочитане задом наперед Kramer. В

іншому джерелі – що Erich Maria Remarque взагалі не псевдонім, а справжнє ім'я письменника.

Вважається, що Ремарки родом із Франції, проте це вірно лише частково, бо край, де, за даними, залишили перший слід предки письменника, протягом століть неодноразово змінював своїх правителів. Низов'я Рейну, провінція Лімбург, Валлонія були прикордонними землями, так що володіти ними прагнули і французи, і німці, і голландці. Ім'я Ремарк (Ремакль) зустрічалося там не так вже й рідко, а одного з Ремаклеїв навіть зарахували до святих.

Еріх Пауль Ремарк народився 22 червня 1898 року, «о 8 з чвертю пополудні», в пологовому будинку Оснабрюка.

Доступ до гімназії міста Ремарку було закрито вже з фінансових причин, у нього не було навіть середньої освіти, тож залишався шлях лише до католицької учительської семінарії.

В армію його призвали 21 листопада 1916 року.

Особисто Ремарк пережив лише небагато з того, що через десятиліття описав у своєму найзнаменитішому романі: не брав участі в рукопашних боях у траншеях, не ходив в атаки. Він лагодив зруйновані рейкові колії, прокладав телефонні лінії, встановлював загородження з колючого дроту, розвантажував вагони з боєприпасами. Ні безпечною, ні легкою цю справу не назвеш. «Землекопна» рота часто потрапляла під обстріл. Смерть знаходила свої жертви серед «землекопів».

Він був поранений 31 липня, в день, коли солдати супротивника, які прикривали вогнем своїх гармат, пішли в атаку. Уламки снаряда потрапили в ліву ногу і праву руку, зачепили шию. Поранення виявилось досить серйозним, потрібно тривале лікування.

Завдання з німецької мови пропонуються учням через позакласне читання: під час знайомства з біографією Е. М. Ремарка та його творчим шляхом біографічні відомості легко переказуються за допомогою опорних слів: wurde geboren, studierte, arbeitete, diente in der Armee, schrieb seine Werke, emigrierte, wurde verfilmt, starb.

Щоб покращити свої мовні навички, студенти можуть прочитати оригінальний текст роману та порівняти його з українським перекладом. Потім вони читають текст, виписують нову лексику, знаходять німецький еквівалент запропонованого речення та заповнюють таблицю.

Війна	Der Krieg
Покоління	Die Generation
Мертвий	Tot
Мир	Der Frieden
Стрільба	Das Schiessen
Ручна граната	Die Handgranate
Псувати	Verderben
Той, хто рятується втечею	Der Fluechtende
Буття	Das Dasein
Діяльність	Die Taetigkeit

Наступним етапом уроку позакласного читання може стати групова дискусія про прочитане, під час якої учні складуть власні речення німецькою мовою, щоб відповісти на запитання:

- Чому роман написаний від першої особи?
- Чи можна вважати роман автобіографічним?
- Чи хочуть головні герої продовжувати навчання після війни?
- Якщо люди помирають, а в радіорепортажах нічого не змінюється, що, по-вашому, означає назва цього роману?

Підсумовуючи проведений аналіз твору та проведені вправи та виконані завдання, здобувачі середньої освіти роблять висновки до уроку: *olche Ziele wie Beruf, Studium, Gehalt keine Bedeutung fuer diese Jungen haben.*

Як домашнє завдання вчитель пропонує написати твір-роздум про те, як склалася б доля героїв твору, якби вони не загинули на війні.

Таким чином, можна резюмувати, що інтегроване навчання відкриває широкі методичні можливості для викладання позакласного читання. Переваги використання цієї методики продемонстровано на прикладі інтегрованого уроку міжпредметного читання для учнів 11-го класу за романом Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін».

ВИСНОВКИ

Науково-методичне кваліфікаційне дослідження з дисципліни «Історія світової літератури з методикою її навчання» на тему: «ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ РЕАЛІЙ ВІЙНИ В РОМАНІ «НА ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ БЕЗ ЗМІН» ЕРІХА МАРІЯ РЕМАРКА» можна вважати успішно проведеним. Тема магістерської роботи розкрита, її основні завдання виконані. В результаті проведеного науково-методичного аналізу можна представити певні висновки даної кваліфікаційної розвідки.

Вже перші твори про війну диференціюють це поняття. В поемі «Іліада» її автор проводить чіткій розділ між праведною війною греків та небезгрішною війною троянців, що створили злочин, вкравши спартанську царицю Елену Прекрасну. Тому й очолюють військові об'єднання різні, за внутрішньої конотацією, боги: греків – богиня справедливої війни Афіна, а троянців – Арес – бог війни взагалі, загарбницької та несправедливої.

Отож, можна засвідчити ще одну, сформовану знов-таки в Античну епоху, рису воєнних творів – варіативність оцінки зображувальних у них подій, що напрямую залежить від положення автора у суспільстві та його практичних сподівань щодо тексту твору та його реценсії серед суспільства, особливо серед можновладців чи безпосередніх замовників теми.

Стреси війни проявляються в потужних творчих імпульсах, наприклад, у помітному культурному підйомі в літературних творах. Військова агресія проти України знайшла відгук у численних літературно-мистецьких творах. Їхні автори були фронтовиками, які безпосередньо відбивали вороже вторгнення. Автори, які також є цивільними особами, що відчують на собі постійну напругу повітряних нальотів, та мешканцями окупованих міст і сіл, також висловили своє ставлення до цих жахливих подій.

Як наслідок, можна відзначити ще одну особливість літератури про війну: активний і творчий виступ журналістів. Українські журналісти стали активними учасниками та ілюстраторами військових подій, безпосередньо

спостерігаючи їх, що визватиме емоційний відгук та документалізм у безжалісній літературній рецепції на факти агресії. група чернігівських журналістів, серед яких Григорій Войтюк, Марія Пучинець, Сергій Дзюба, Віталій Назаренко, прийняли діяльну участь у спільному проєкті ОК «Північ» та регіональної газети «Чернігівщина», результатом якого стала книга «Чернігів у вогні. Зметем орду, відправимо до пекла!».

Особливо чутно та плідно в творчості літературних митців усіх епох відгукуються масштабні військові події, що сколихнули світ, кардинально змінили хід світової історії. Троянська війна, Тридцятилітня війна (1618-1648), Перша та Друга Світові війни слугували потужним поштовхом для сплеску творчої енергії, що привело до появи численних художньо-літературних творів, що містили авторську рецепцію на катастрофічні зміни світового масштабу.

Після наполеонівських війн 1805-1815 років з'являється ще одна визначальна риса: зображення абсолютного непорозуміння військового та цивільного соціумів. Переважна кількість останнього байдужа до військових проблем та сприймає війну як суцільне безглуздя, що тільки заважає їх повсякденному побуту.

Поступово в літературознавстві вибудовуються основні жанрові ознаки воєнної/антивоєнної літератури, хоча до сих пір науковці не визначились із його абсолютною дефініцією. Можна зустріти такі визначення: мілітарна/антимілітарна, воєнна/антивоєнна, батальна література.

У першій третині XX століття ставлення до війни було зовсім іншим. Багато людей з ентузіазмом очікували і вітали війну. Мотиви вселенського катастрофізму і механічних кошмарів співіснували з міфологізацією та естетизацією воєнного апокаліпсису, що повністю відповідало апокаліптичному баченню авангарду. Наднаціональний міф про війну як глобальне полум'я очищувального відродження – типовий авангардний образ. Руйнування, необхідне для творення, догорання полум'я старого світу, крах

світу – ця концепція присутня у футуризмі, сюрреалізмі та багатьох інших рухах того часу.

Ця метаморфоза взаємини між людиною і війною знайшла відображення в літературній творчості зарубіжних письменників, які, беручи безпосередню участь у війні в якості солдатів або окремих людей, які постраждали від насильства, прийняли художню форму страшної світової катастрофи. Літературна рецепція Першої світової війни включала в себе два способи зображення війни, які умовно можна визначити як романтичний і реалістичний. Автори творів про війну, яких умовно можна віднести до першої художньої форми, намагалися відтворити події в дусі літератури кінця XIX століття. Попри правдиве зображення жахливих руйнувань, насильства, кровопролиття та смерті у своїх творах, вони намагалися створити ідеалістичне сприйняття війни як «чистилища» через жанри воєнних щоденників та мемуарів «простих» солдатів. До такої літератури належить, наприклад, роман «У штальгевіттері» німецького письменника Ернста Юнгера. По-іншому Перша світова війна відтворюється в так званій реалістичній літературі. Це новий погляд на події в апокаліптичному пафосі кінця світу та повномасштабної всесвітньої катастрофи, де життя обожнених особистостей, «вінців» світової еволюції, прогресу й цивілізації, використовуються для досягнення божевільних цілей, вигаданих «шляхетних» ідей, як-от «патріотизм» і «захист батьківщини», задля їхнього сповідування регулярно та беззаперечно приносять у жертву більш шляхетні ідеї, як-от «патріотизм» і «захист батьківщини». До таких творів належать роман Еріха Марії Ремарка «На Заході нічого нового» (*Im Westen nichts Neues*, дослівно – «На Заході немає нічого нового») та твори авторів «втраченого покоління». Спадкоємність літератури про Другу світову війну з художнім сприйняттям більш ранніх творів про війну проявляється насамперед у двоїстому сприйнятті війни письменниками, а також художниками, які розмірковують про події та наслідки Першої світової війни. Як і в романі Верколла «Мовчання моря», деідеалізація головного героя, рядового солдата, деромантизація його

подвигів, дегероїзація його сумлінного виконання військової служби. Авторський фокус рецепції інших письменників зміщується в морально-філософську площину питань про людську душу. Це підтверджується тим, що їхній художній стиль схиляється до міфотворчості, як, наприклад, у романі Германа Казакова «Місто за річкою», де притчі відображені в сюжеті твору. Особливо яскраво ця двоїстість проявляється в німецькій та французькій літературі, присвяченій Другій світовій війні.

Узагальнюючи літературну рецепцію Першої та Другої світових воєн у художніх текстах письменників XX століття, можна дійти висновку, що зображення події війни та її наслідків зазнало в минулому столітті певних смислових і символічних змін: від детального опису двох глобальних катастроф, з їхніми учасниками й особистими жертвами, від майже документального зображення на тлі жахливих історій до загального переосмислення самого поняття війни як неможливого явища, в якому конфлікти між народами вирішуються майбутніми поколіннями. Від сприйняття війни як втрати особистості до сприйняття війни як загальної дегуманізації людства.

Військова тематика була широко поширена в довоєнній Німеччині. І для ранніх експресіоністів пориви молодості та війни були на одному рівні. Для них війна була прощанням зі старим світом, що віджив свій вік, звільненням від нудьги і дріб'язковості життя. Звісно, метафора очищувального вогню війни в авангардному мистецтві, як ритуалу, як свята, мала мало спільного з реальною, конкретною війною 1914 року. Вони були частиною авангардної концепції через міфічну природу авангардного мислення. Вони також були частиною месіанського прагнення авангарду зруйнувати старий світ і створити на його місці новий. Звичайно, незважаючи на безсумнівну спадкоємність, література, що виникла після Другої світової війни, зіткнулася з необхідністю осмислення радикально нового досвіду. Якщо Першу світову війну сприймали як війну між людиною та її творіннями, технологіями, кривавим абсурдом і полум'ям очищення, то Друга світова війна була гуманітарною катастрофою,

моральним шоком, що супроводжував відкриття того, що одна людина може зробити з іншою. Друга світова війна поставила глибокі антропологічні питання, жахливі питання про людину, про людську природу. І виявилось, що ці самі люди можуть будувати концтабори (за зразком першого табору, Заксенгаузена), відправляти ув'язнених у газові печі та позбуватися їх, копівку перераховуючи золоті коронки, рештки волосся і шкіри. Два таких літературних потоки можна простежити в Європі після Другої світової війни, здебільшого в країнах, які безпосередньо постраждали від війни, і, звісно, в Німеччині та Франції.

Однією з визначальних рис мілітарної літератури стала поява творчого об'єднання письменників з різних країн світу, яке отримало назву «Втрачене покоління». Воно об'єднало літературу про Першу світову війну та літературний екзистенціалізм, що виник під час Другої світової війни. Концепція, розроблена письменниками «Втраченого покоління», – війна й абсурд як доля людини. Це битва між людиною й абсурдним світом, наприкінці якої людина назавжди залишається переможеною. До речі, ще один примітний аспект літератури «Втраченого покоління» – відсутність хороших кінцівок, бо людина приречена у протистоянні з війною, тож звідки взятись хеппи-енду.

Підсумовуючи історико-літературний аспект мілітарних творів, можна визначити, що літературні твори з воєнною тематикою з'явилися в архаїчні часи, про що свідчать перші літературні твори людства на кшталт поем «Епос про Гільгамеша» або «Іліада». Одразу ж, в таких творах простежується диференційований підхід до відтворюваних подій, виражений в чіткому поділі на справедливу та загарбницьку війну.

За часів Стародавнього Риму особливого значення набувають твори про війну, що написані безпосередньо учасником цих подій, як, наприклад, «Нотатки про ...» Юлія Цезаря. Через розкол в суспільному бутті Римської імперії в мілітарній літературі формується нова тема – громадянської війни.

Це приводить до аксіологічної варіативності рецепції в зображенні військових фактів.

У XVIII-XIX століттях зароджується публіцистика, як наслідок демократичних змін в Західній Європі та Північній Америці, де в численних періодичних виданнях з'являються і статті, в яких висвітлюються та обговорюються військові події. Так зростає мілітарна журналістика, основними рисами якої стануть швидкість рецепції на події та документальність зображувального матеріалу.

Тема війни набуває особливої популярності як відгук на визначні історичні мілітарні конфлікти, такі як, наприклад, Троянська війна, Тридцятирічна війна (1618-1648), Війни Наполеона (1805-1815), Перша та Друга світові війни XX століття. рецепція на ці катастрофи світового рівня широким відлунням проявляється в появі нових письменників та нового погляду на воєнні події.

Поступово формується особливий літературний жанр – мілітарна/антимілітарна література зі своїми законами жанрової побудови, на які було звернено дослідницьку увагу в даній науково-методичній розвідці. Літературні твори, що зображують події Першої та Другої Світових війн відтворили суспільний розкол у ставленні громади до війни, особливо помітний в національних літературах Франції та Німеччини. Частина суспільства чинила опір війні, сприймала її як насильство та загарбництво, але ж були й громадяни, які вітали військові дії та сприймали війну як процес «очищення світу від людського непотребу» та встановлення «світової рівноваги» у відносинах між народами та державами світу.

Але основна частина світового письменства після Другої Світової сформувала остаточне відношення до війни – сприйняття її як акту абсурду, як самогубство всієї земної цивілізації. Тому що, як абсурдне явище, війна завжди перемагає будь-які раціональні прояви людського буття.

Творчий доробок німецького митця є вагомим внеском в антимілітарну літературу та творчість митців «Втраченого покоління». Це основні характерні

риси рецепції війни в її новому баченні як всесвітньої катастрофи, що приводить до втрати особистості, окремого людського життя задля вигаданих та примарних цілей. Після Другої світової такий погляд на війну приведе до її сприйняття як до абсурдної події, що приведе до загальнолюдської катастрофи.

Результати даного науково-методичного дослідження дозволяють розширити ці класичні особливості воєнної прози Е.М. Ремарка та додати цей перелік декількома новаціями.

1. Реалізм та натуралізм у зображенні війни

Ремарк використовує реалістичні та натуралістичні прийоми для передачі жахів війни:

- Фронтowa рутина. Війна показана через повсякденні, найчастіше монотонні сцени: очікування на обстріл, боротьбу за виживання, пошуки їжі. Герої змушені існувати за умов, де кожна хвилина може стати останньою.
- Фізіологічні подробиці. Письменник не уникає опису поранень, смерті та страждань. Наприклад, сцена, де Пауль Боймер тримає вмираючого француза у вирві від снаряда, перейнята болісними деталями – звуки передсмертних стогонів, запах крові, усвідомлення безпорадності.
- Контраст із пропагандистським чином війни. Ремарк викриває міф про війну як про шляхетну та героїчну справу, показуючи, що солдати стають жертвами, змушеними вбивати заради виживання.

2. Дегуманізація людини на війні

Е. М. Ремарк демонструє, як війна руйнує особистість та людяність:

- Перетворення на «гарматне м'ясо». Солдати втрачають індивідуальність, стаючи частиною безликої маси. Вони змушені підкорятися жорстким законам фронту, де виживання стає головною метою.

- Тварини інстинкти. Герої живуть лише на рівні базових рефлексів: «Коли почався обстріл, ми стали не людьми, а звірами, рухомими лише інстинктом самозбереження»
- Втрата емоцій. Постійна близькість смерті призводить до емоційної апатії. Наприклад, Пауль з друзями звикає до мертвих тіл, сприймаючи їх як частину фронтової реальності.

3. Психологізм та внутрішній світ героїв

Ремарк приділяє увагу психологічному стану персонажів:

- Травми молодості. Герої – молоді люди, які тільки-но закінчили школу. Війна позбавила їхніх надій, мрій та уявлень про майбутнє. Пауль зізнається: «Ми більше не діти, ми не дорослі. Ми втратили все»
- Почуття втрати. Кожен загиблий товариш – це удар, який посилює почуття самотності. Смерть Кеммеріха, одного з близьких друзів Пауля стає символом початку втрат.
- Страх перед поверненням. Навіть ті, хто вижив, усвідомлюють, що мирний світ їм більше не належить. Вони не знають, як жити без війни, де їхня юність і безневинність безповоротно втрачені.

4. Протиставлення природи та війни

- Природа у романі грає особливу роль, контрастуючи з жахами війни:
- Природа, як символ світу. Герої мріють про повернення до мирного життя, де природа асоціюється із спокоєм. У рідкісні моменти затишшя вони милуються зірками, полями та небом.
- Руйнування природи війною. Ландшафт перетворюється на неживу землю, усіяну воронками та тілами. Цей образ посилює трагізм того, що відбувається.

5. Антивоєнний пафос роману

Ремарк за допомогою різних прийомів підкреслює безглуздість війни:

- Некорисність жертв. Герої не бачать сенсу в тому, за що вони борються. Вони розуміють, що війни ведуться не заради простих людей, а заради інтересів еліти.
- Викриття пропаганди. Вчитель Канторек, який надихав героїв вирушити на фронт, уособлює брехню, яка прикриває справжнє обличчя війни.
- Універсальність трагедії. Пауль розуміє, що солдати з обох боків – такі самі жертви. Сцена у вирві з французом яскраво ілюструє цю думку.

6. Символіка у зображенні війни

Ремарк використовує символічні образи для посилення художнього ефекту:

- Чоботи Кеммеріха. Ці чоботи переходять від одного солдата до іншого після смерті попереднього власника, стаючи символом неминучості смерті.
- Тиша перед смертю Пауля. Фінальна сцена, де Пауль гине в день, коли «на Західному фронті без змін», наголошує на абсурдності війни і крихкості людського життя.

Таким чином, можна зробити загальний висновок до кваліфікаційного дослідження «ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ РЕАЛІЙ ВІЙНИ В РОМАНІ «НА ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ БЕЗ ЗМІН» ЕРІХА МАРІЯ РЕМАРКА», що німецький письменник створює у романі «На Західному фронті без змін» потужний антивоєнний твір, який звертається до серця читачів через реалізм, психологізм та глибоку філософію. Він показує війну як руйнівну силу, що знищує як фізично, а й духовно. Завдяки своїй художній майстерності та універсальності порушених питань роман залишається актуальним і сьогодні, нагадуючи про необхідність зберігати світ.

Про позитивні та продуктивні результати даного кваліфікаційного дослідження свідчить вияв в результаті науково-методичного аналізу авторських новацій у зображенні військових подій.

Усі ці деталі в сукупності створюють повне і шокує зображення війни в романі «На Західному фронті без змін». Твір залишає незабутнє враження на читача і змушує глибоко замислитися про безглуздість і жах військових конфліктів.

Роман «На Західному фронті без змін» залишається значним навіть майже через століття після його публікації. Його універсальні теми звертаються до проблем, які є актуальними і в сучасному світі:

1. Протистояння війні та насильству.

В умовах, коли збройні конфлікти продовжуються в багатьох точках планети, антивоєнне послання Ремарка звучить як нагадування про гуманітарну катастрофу, неминуча для будь-якої війни.

2. Проблема втрати покоління.

Так само, як герої Ремарка, молоді люди, залучені до сучасних конфліктів, стикаються зі втратою своїх ідеалів, травмами та відчуженням.

3. Питання про хибні ідеали.

Роман критикує політичну та соціальну пропаганду, яка веде людей до руйнування. У сучасному інформаційному світі це попередження стає особливо значущим.

Також слід відмітити вплив роману на літературу та мистецтво:

- Формування жанру антивоєнної прози. Після виходу роману багато письменників звернулися до теми війни з погляду її руйнівного на людини. Наприклад, творчість Ернеста Хемінгуея («Прощай, зброя»), Віллі Бределя, Курта Воннегута можна розглядати як продовження традицій Ремарку.
- Екранізації та театральні постановки. Роман неодноразово екранізувався, включаючи останню адаптацію 2022 року, яка наголосила на безсмерті його ідей та універсальності послання.

Вагомим у сенсі виховання в профільній школі здається особистісний вплив роману «На Західному фронті без змін», що викликає у читача як глибокі міркування війні, а й емоційне співпереживання героям:

- Читач стає свідком жахів війни очима Пауля Боймера, що дозволяє зрозуміти, як війна трансформує людську природу.
- Твір надихає до роздумів про цінність людського життя, важливість миру та необхідність збереження гуманності навіть у найтрагічніших умовах.

Еріх Марія Ремарк створив не просто роман про війну – він створив твір, який викриває ілюзії героїзму, піднімаючи цінність миру та людяності. «На Західному фронті без змін» – це не лише історія про трагедію одного покоління, а й застереження для майбутніх.

Складний психологізм героїв, реалістичне зображення війни та філософська глибина роблять роман невід'ємною частиною світової літературної спадщини. Його актуальність доводить, що нагадування про трагедію війни – це завжди актуальне та важливе завдання для мистецтва та літератури.

Науково-методична розвідка «ОСОБЛИВОСТІ ЗОБРАЖЕННЯ РЕАЛІЙ ВІЙНИ В РОМАНІ «НА ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ БЕЗ ЗМІН» ЕРІХА МАРІЯ РЕМАРКА» має широке практичне застосування. Особливо відмічені уроки позакласного читання роману німецького митця із застосування інтегрованого методу. З метою підвищення якості педагогічних і методичних матеріалів, централізації знань, залучення учнів середньої школи до читання текстів зарубіжних авторів, поглиблення їхніх знань з історії, німецької мови та літератури вчителям зарубіжної літератури слід будувати свої уроки на основі роману Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін», що рекомендовано у списку текстів уроків позакласного читання в 11 класі профільної школи.

Таким чином, можна резюмувати, що інтегроване навчання відкриває широкі методичні можливості для викладання позакласного читання. Переваги використання цієї методики продемонстровано на прикладі інтегрованого уроку міжпредметного читання для учнів 11-го класу за романом Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін».

Дане кваліфікаційне дослідження може стати першим шаблоном, фундаментом для подальшого дослідження світової мілітарної літератури,

особливо художніх новацій сучасних митців, які пишуть твори на воєнну тематику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодик О. П. «Ремарківський» тип героя як модель художньої реалізації авторсько свідомості. URL: <https://vseosvita.ua/library/remarkivskij-tip-geroa-ak-model-udoznoi-realizaciiavtorskoi-svidomosti-128977.html>
2. Болабольченко А. А. Еріх Марія Ремарк і його час. Київ : Щек, 2014. 235 с.
3. Брех Герман «Дух і дух часу» URL: <https://studfile.net/preview/460751/page:64/>
4. Вірджинія Вулф. Місіс Делловей. URL: <https://uabooks.net/reader/102/>
5. Волошина Н. Уроки позакласного читання в старших. К.: Радянська школа, 1988. 174 с.
6. Вокальчук Є. Л. Системний підхід до організації уроків позакласного читання у старших класах загальноосвітньої школи дис... канд. пед. Наук. Рівненський держ. педагогічний ін-т. Рівне, 1997. 226 с. с. 181-209.
7. Гай Юлій Цезар. Нотатки про війну з галлами / Пер. з лат. В. Д. Литвинова. Львів: Видавництво «Апріорі», 248 с.
8. Галич К. Антивоєнний роман Ремарка і Гончара: проблеми типології: автореф. дис. канд. філол. наук. Тернопіль, 2009. 20 с.
9. Гейм Георг. Повні тексти творів. Укрліб Бібліотека української літератури. Зарубіжна література URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/author.php?id=316>
10. Герасименко Н. Особливий погляд (огляд романів українських письменниць про події Революції Гідності та війну на Сході України). Слово і час. 2018. № 7. С. 24–35.
11. Глюдз М. М. Неочікуваний і зовсім несподіваний Ремарк. URL: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/novitfi_lolog/21/15.pdf

- 12.Гомер. Іліада. Укрліб. URL:
<https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=529>
- 13.Горбач В. О. Антивоєнна проза як художнє явище : веб-сайт. URL:
<http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/541>
- 14.Гріммельсгаузен Г.-Я. К. Пригоди Простака Простаковича (Уривки):
 Пер. з нім. // Україна. 1988. № 50. С. 16-17.
- 15.Гуменний М. Х. Майстерність психологічного підтексту (А. Барбюс,
 Е. Ремарк, О. Гончар). Вісник Запорізького національного
 університету. Серія «Філологічні науки». 2014. № 2. С. 76–84.
- 16.Гурдуз К. О. Жанрові маркери антивоєнного роману. Молодий
 вчений. 2015. № 4 (19). Част. 1. С.132–135.
- 17.Дзюба С., Пучинець М., Назаренко В., Войтюк Г. Чернігів у вогні.
 Зметем орду, відправимо до пекла! - Десна Поліграф, 2022 - 472 с.
- 18.Джон Дос Пассос. (1935). 1919 (Твори. Т. 4). Київ-Харків: Література
 і мистецтво. 300 с.
- 19.ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА 10 – 11 класи Профільний рівень
 Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022
 URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
- 20.Затонський Д. В. Перечитуючи Ремарка. Вікно в світ. 1999. № 3. С.
 73–89.
- 21.Золя Е. Твори. Том 08. Людина-звір. Переклад. Щербаненко В. URL:
https://shron3.chtyvo.org.ua/Zolia_Emil/Tvory_Tom_08_Liudyna-zvir.pdf?
- 22.ІВЛЄВА Ю.О. Поетика збірки Поля Елюара та Мана Рея «LES
 MAINS LIBRES». // Вісник університету імені Альфреда Нобеля.
 Серія «ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ». 2022. № 1 (23). С. 36-49. URL:
<https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2022/1/3.pdf>
- 23.Котляревський І. Енеїда. Укрліб. URL:
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1052>

24. Куцевол О.М. Сучасні типи уроків // *Всесвітня література та культура в середніх навчальних закладах України.* – 2001. – № 1. – С. 33.
25. Мальро Андре. Королівська дорога. Переклад з французької Л. Колодинської та О. Чернія. ХАРКІВ: ФОЛІО, 2005. 254 с.
26. Мохначева О. Трансформація німецької версії «втраченого покоління» в пізніх романах Е. М. Ремарка (до проблеми самоідентифікації). Україна і Німеччина : етнокультурні, лінгводидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи : зб. наукових праць. / редкол. : М. Б. Євтух, А. В. Козлов та ін. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. С. 131–138.
27. Музіль Роберт. Людина без властивостей. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Muzil_Robert/Liudyna_bez_vlastyvostei_Tom_1.pdf
28. Ніцше Фрідріх. Повне зібрання творів. Критично-наукове видання у 15 томах. Т. 1. Народження трагедії. Невчасні міркування I - IV. Твори спадку 1870-1873. Видавництво «Астролябія» Львів. 2004. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nietzsche_Friedrich/Povne_zibrannia_tvoriv_Tom_1.pdf
29. Пінчон Томас. Веселка тяжіння. Вид-во майстри. 2021. 848 с.
30. Ремарк Е. М. На Західному фронті без змін. Повернення. Три товариші : романи. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. 912 с.
31. Ремарк Еріх-Марія. «На Західному фронті без змін». URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3898>
32. Ремарк Еріх-Марія. На Західному фронті без змін. УкрЛіб. Бібліотека зарубіжної літератури. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3898>
33. Рябченко М. Жанрова різноманітність воєнної прози в сучасній українській літературі. Najnowsza słowiańska literatura i kultura

- popularna. Figury swojskości i obcości współczesnego świata w literaturze i kulturze popularnej krajów słowiańskich. 2019. С. 277–289.
- 34.Ряшко О., Остапенко Л. “Проблеми війни і миру у філософії Канта, Гегеля, Фіхте” URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/aug/5693/vnu_lpurn201685575.pdf
- 35.Селін Луї-Фердінан. Подорож на край ночі. Харків: Фоліо. 2006.
- 36.Селін Луї-Фердінан. Смерть в кредит. Київ: Видавництво Жупанського, 2015.
- 37.Сімон Клод. Дорога Фландрії. Зоосад. Переклад Романа Осадчука. Юніверс. 2002. 496 с.
- 38.Словник української мови у 20 томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum/%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0>.
- 39.Статті і матеріали, присвячені Гераклітові. Львів: Вид-во Львівського держ. ун-ту імені Івана Франка, 1963. 58 с, с. 48
- 40.Філіппо Томмазо Марінетті. Маніфест футуризму. пер. О. Мокровольського. «Всесвіт», 2009. С. 112-116.
- 41.Хемінгуей Ернест. Фієста (І сонце сходить). URL: <https://zarlit.com/lib/heminguey/iafxr.html1>
- 42.Хом'як Т. Світові війни очима Е. М. Ремарка. Всесвітня література та культура, 2005. С. 29-31.
- 43.Чайка О. М. Проблема «втраченого покоління» у творчості Е. М. Ремарка: Матеріали до вивчення творчості письменника. Глухів : РВВ ГДПУ, 2007. 46 с.
- 44.Читомо. URL: <https://chytomo.com/po-hariachykh-slidakh-knyzhky-pro-vijnu-iaki-z-iavylysia-pislia-24-ho-liutoho/>
45. Шеллі Мері. Франкенштейн, або Сучасний Прометей. Вид-во: Book Chef. 2022. 272с. URL: <https://ridmi.com.ua/product/frankenshtein-abo->

suchasnyi-prometei-ebook/?utm_source=affiliate&utm_campaign=aff-244125#product-info_block_description

- 46.Шишацький Євген. Мандрівка до потойбіччя. Маріуполь, - Фоліо, 2022. 223 с.
- 47.Шульга М. Доля молодого покоління в романах О. Гончара, Е. Ремарка та Е. Хемінгуей. Українська мова й література в школі. 2003. № 4. С. 43–45.
- 48.Шумський І. К., ЗНАЧЕННЯ ВЕСТФАЛЬСЬКОГО МИРУ 1648 РОКУ В ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН. // Альманах міжнародного права. 2021. № 26. С. 10-18. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v26/4.pdf>
- 49.Юнгер Ернст. В сталевих грозах. URL: <https://spadok.org.ua/books/v-stalevyh-grozah.pdf>
- 50.Ernst Toller. (1923). Der Deutsche Hinkemann Eine Tragödie in drei Akten. Potsdam. URL: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/RRQXLI5XYZKZJFWQNFAUQFOFIBB4XCB5>
- 51.Hermann Kasack. Die Stadt hinter dem Strom. Suhrkamp, 2003. 437p.
- 52.Kirkus V. Black Ships Before Troy // Kirkus Reviews. 1993. 15 October. P. 13.
- 53.Miguel de Unamuno. Sobre el sentimiento trágico de la vida. URL: <https://web.seducoahuila.gob.mx/biblioweb/upload/Miguel%20de%20Unamuno%20Del%20sentimiento.pdf>
- 54.Nossack, H. E. Nekyia; Bericht eines Überlebenden. Suhrkamp. 1964.
- 55.Pierre ANDREU. GROVER Frédéric. Drieu La Rochelle. Hachette.1979
- 56.Remarque Erich Maria. Drei Kameraden Roman mit einem Nachwort von Tilman Westphalen. Köln by Verlag Kiepenheuer & Witsch, 1964, 1991. 585 S, S. 556
- 57.Thomas Hardy. The Trumpet-Major. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/2864>
- 58.Verkor. Molchanye moria. URL: https://librebook.me/molchanie_moria

59. Walter Benjamin. Gesammelte Schriften. URL:
<https://ia800202.us.archive.org/7/items/GesammelteSchriftenBd.5/BenjaminGs5.pdf>